
1877. aasta linnaomavalitsuse reform ja Tallinna baltisaksa linnapead 1878–1918

Tiit Rosenberg

Annotatsioon: 1877. aastal Balti kubermangudele laiendatud Vene linnaseadusega asendati raad kui keskajast pärinev seisuslik linnaomavalitsus valimiste teel moodustatud linnavolikogu ja linnavalitsusega eesotsas linnapeaga. Artiklis antakse ülevaade muudatustest Tallinna linnavalitsemises ja ametis olnud baltisaksa linnapeade tegevusest aastatel 1877–1918.

Nendeks olid 1877–1878 endine linnasündik Oscar von Riesemann (1833–1880), 1878–1883 Haimre mõisnik (kuulsa loodusteadlase Jakob von Uexkülli isa) Alexander von Uexküll (1829–1891), 1883–1885 endine linnasündik Thomas Wilhelm Greiffenhagen (1821–1890), 1885–1894 raudteainsener parun Victor Maydell (1838–1898), 1895–1905 Munalaskme mõisnik ja Eestimaa aadli krediitkassa raamatupidaja Karl Johan von Hueck (1844–1925) ning pärast 1905–1918 ametis olnud venelastest ja eestlastest linnapead (Erast Hiatsintov, Voldemar Lender, Jaan Poska, Gavriil Beljagin, Voldemar Vöölmann), viimastena märtsist novembrini 1918 ülelinnapeana suurkaupmees ja reeder Erhard Dehio (1855–1940) ja teise linnapeana advokaat Alexander Riesen-kampff (1888–1940).

Võtmesõnad: 1877. ja 1892. aasta linnareformid, linnavolikogu valimised, Tallinna linna volikogu, Tallinna linnavalitsus, Tallinna linnapead, Tallinna raad

Keskajast peale valitses Tallinna raad ehk magistraat – koopteerimise teel täiendatav linna võimuorgan.¹ Raad koosnes rikkamatest kaupmeestest (eluks ajaks valitud rae liikmete arv sõltus linna suuruselt; Tallinnas oli liikmeid kuni 24), bürgermeistritest, kes olid rae juhataste (bürgermeistrite kolleegiumi) liikmed (kuni 4), ja sündikust, kes oli rae koosseisu kuuluv jurist ja seaduste tundja, rae ainus palgaline liige. Bürgermeistrite ülesanne oli juhtida linna haldust ja majandust, sündik aga pidi valvama kodanikkonna ja raehärrade kolleegiumist lähtuvate ettepanekute, niisamuti ka bürgermeistrite kolleegiumi otsuste seaduspärasuse üle. Rae kompetentsi kuulus kõik linna puudutatav – nii administratiiv-, kohtu-, kooli- kui ka isegi kiriklikud teemad. Raad täitis linna ametid, andis kodanikuõiguse ja vajaduse korral passi, kinnitas gildide ja tsunftide põhikirjad ning nende oldermannid, teostas järelevalvet kõigi linna asutuste, alamkohtute, linna sissetulekute ja väljaminekute, linna varade valitsemise, riigile makstavate maksude laekumise ja sõjaväelaste majutamise üle (Arhiivijuht I, 2003: 303–304).

Bürgermeistrite kolleegium oli ühtlasi ülemkohtuks vastukaaluna juristidest raehärradest koosnevale alamkohtule. Magistraat juhtis raehärrade abil veel tervet hulka alamkohtuid, nagu vaeslaste-, konsistoriaal-, kommersi-, kauba-, ameti-, mere- ja prahitamis-, konkursi-, ehitus- ja suulist kohust. Majapidamisasjade täidesaatev instants oli *Kämmerei* eesotsas raehärradest valitud *Oberkämmerer*’iga. Rae võimu aitasid realiseerida ka Suur- ja Väikegild koos käsitöötsunftidega. Lübecki õiguse järgi valitseva Tallinna magistraadi haldusalaks oli Tallinna all-linn (hiljem koos selle nelja eeslinnaga), Toompead ja selle kaht eeslinna haldas Toomgildi ja Toome kodanikkonna valitud ning Eestimaa rüütli- ja maaõiguse alusel valitsev lossi foogtikohus (*Schlossvogtey-Gericht*) (Erbe 1935: 17–18).

Raad juhtis Tallinna linna kuni 1877 aastani, v.a asehalduskorra ajastu 1786–1796, mil Tallinna linnapea ametis oli senine

¹ Põhjalikuma ülevaate Tallinna linna, sh Toompea linnaosa varasema valitsemiskorralduse kohta 1219–1889 annab Heinrich Sielmann oma uurimuses, milles 1877–1889 muudatusi on vaadeldud küll väga põgusalt (Sielmann 1935: 121–127).

bürgermeister Wilhelm Hetling (1740–1798) – 1. gildi kaupmees, kes pärast asehalduskorra kaotamist jätkas taas bürgermeistrina kuni surmani. Tema teeneks loetakse, et Tallinnas välditi konflikti riigivõimudega ning tagasiminekuks endisele korrale toimus samuti sujuvalt (EBLT: 72). Ligi kolmveerandiks sajandiks taastati seisuslik kord, kuni 1870. aastate lõpus tugevnes taas 1860. aastail alanud Vene keskvalitsuse tsentraliseerimis- ja moderniseerimispoliitika. Üks abinõusid keskvalitsuse mõju tõstmisel oli 1877. aastal Vene linnareformi (1870) laiendamine Läänemere provintsidele. Sellega lõppes keskajast pärinev koopteerimise teel uueneva magistraadi ja valitud raeperekondade oligarhiline võim siinsetes linnades. Magistraat ehk raad püsis ainult kohtuorganina veel kuni 1889. aasta kohtureformini. Selle kaotamise hetkel oli magistraadil 2 juristit bürgermeistrit, sündik (moodustasid bürgermeistrite kolleegiumi), 12 raehärrat (neist neli juristi), 1 ülemkohtu- ja 6 alamkohtu sekretäri, 5 kohtuametnikku ja 24 raeadvokaati (Erbe 1935: 44–45). Kuna 1889. aasta kohtureformi järel läks magistraadi kui kohtuinstantsi arhiiv uue ringkonnakohtu kätte, siis koos selle hoone rüüstamise ja aktide põletamise käigus 1917. aasta veebruarirevolutsiooni päevil hävis ka magistraadi arhiiv, mis pani piiri selle tegevuse lähemale uurimisele (Erbe 1935: 11).

Käesoleva artikli peaesmärk on anda ülevaade toimunud muudatustest Tallinna linnavalitsemises ja ametis olnud värvikatest baltisaksa linnapeadest 1877–1918.

Uus linnavalitsemise korraldus. Linnavolikogu

Uue linnaomavalitsuse moodustasid valitud linnavolinikest koosnev linnavolikogu (*gorodskaja дума, Stadtverordneten-Versammlung*) ühes täidesaatva linnavalitsuse ehk linnaametiga (*gorodskaja uprava, Stadtamt, Stadtverwaltung*) ning mõlema organi eesotsas oleva linnapeaga (*gorodskaja golova, Stadthaupt*). Tallinna kui kubermangulinna linnapea kinnitas pärast valimist volikogus seadusekohaselt ametisse siseminister. Linnaomavalitsuse võimkonda kuulusid üksnes linnamajandus ja heakord ning hoolekanne ja osaliselt ka kooliasjad.

Valimisõigus volikogu valimiseks oli üksnes enne valimisi vähemalt kaks aastat linnas elanud üle 25 aasta vanustel Vene riigi meessoost alamatel, kes omasid linnas kauplust, tööstusettevõtet, töökoda või kinnisvara, mille pealt õiendada linnale makse; kinnisvaraomanikest naised ja asutused ning seltsid võisid valimisteks nimetada oma esindaja. Mööndusena Läänemere provintside erikorra suhtes oli vastava lõivu tasumise järel kuni 1889. aastani valimisõigus ka literaatidel (õpetlastel). Valijad jagunesid kolme valimisklassi ehk kuuriasse², kellest igaühel oli õigus määrata üks kolmandik linnavolikogu 72 liikmest, kes valiti neljaks aastaks. Volikogu koosolekud olid otsustusvõimelised vähemalt 24 voliniku osavõtul, tähtsamate küsimuste korral pidi osalema vähemalt pool volinike üldarvust (vt lähemalt: Städte-Ordnung 1877; Städteordnung 1892).

Erinevalt vanast raest jõudsid nüüd tänu laienenud valijaskonnale linnajuhtimise juurde ka linnaelanikest aadlike, literaatide ja väikekodanluse esindajad, kes vastasid valimisseadusega kehtestatud maksu-, hiljem varanduslikule tsensusele. Mitmed mõjukad aadlikest linnavolinikud on saanud traditsioonilise linnaeliidi kõrval nüüd ka linnavalitsuse liikmeks ja koguni linnapeaks, nagu juhtus Tallinnas ja mitmes teises Eesti linnas. Kuna volikogudes kujunesid juba valimistest peale välja erinevad pooled – valitsev enamus ja opositsioon, siis tekkis koosolekutel sageli tuliseid debatte ja linnaelu juhtimine omandas poliitilise ilme.

Linnavolikogu, mida loeti kõigi linnaelanike esindajaks (erinevalt vaid linnakodanikke esindanud vanast magistraadist), kogunes korralistele koosolekutele, mis pidid toimuma vähemalt neli korda aastas, vastavalt detsembris järgmiseks aastaks koostatud graafiku kohaselt. Seejuures septembrist pidi volikogu alustama linnavalitsuse aruande ja eelarve täitmise arutelu, novembrist uue aasta eelarve koostamist. Volikogu võis kokku tulla kas linnapea kutsetel, kuberneriga nõudel või ka vähemalt volinikest viiendiku soovil. Volikogu istungi aja ja päevakorra määras linnapea, teavitades sellest ka

² I klassi kuulusid kõige suuremad maksumaksjad, kes kokku maksid kolmandiku linnamaksudest. Teise kolmandiku maksjad moodustasid II klassi ja kõige rohkearvulisemasse, III klassi, kuulusid kõik ülejäänud valimisõiguslikud.

kuberneri. Viimase kohuseks oli teostada järelevalvet kõigi kubermangu linnade omavalitsuse tegevuse seaduslikkuse üle, tuginedes selles linnaasjade komisjonile.³

Tallinn oli balti linnade hulgas esimene, kus toimusid linnavolinike valimised. 1877. aastal detsembris toimunud esimestel valimistel kuulus I kuuriasse 86 kodanikku, II – 281 ja III – 1610 kodanikku. Seega oli esindatud vaid ligi 5% elanikest, kuid võrreldes varasema olukorraga oli poliitilises osaluses toimunud siiski lausa plahvatuslik kasv. I ja II kuuria koosnesid veel üksnes sakslastest, III-s oli aga juba ka palju jõukaid venelasi ja eestlasi. Ühes mõningate liberaalse saksa eliidi esindajatega moodustasid viimased nn raeparteiga opositsioonis oleva bloki, mis tuli III kuurias välja oma nimekirjaga, kuhu kuulus 12 sakslast, 6 venelast ja 6 eestlast. Blokki saatis valimistel edu ning selle liikmed said endale kõik III kuuria 24 linnavoliniku kohta (valimiste kohta vt lähemalt: Kruus 1935: 97–120; Karjahärm 1973: 251–257; Rosenthal 2004: 315–324).

Ehkki neil valimistel võis täheldada ka rahvusliku vastasseisu jooni, oli siiski suurema tähtsusega seisuslik vastuolu vana ja uue eliidi vahel. Eesti ja vene eliiti ühendas liberaalsete saksa kolleegidega vastandumine endistele raevõimudele ning rahvuslikel tunnetel ei olnud seal erilist osa. Ühtlasi näib ka, et algse ühemõttelise skepsise järel aktsepteerisid raepartei kogenud linnapoliitikud opositsiooni tööd ja mõned selle esindajad said isegi linnavalitsuse liikmeks. Siiski jäi linnavolikogu endiselt üpris elitaarseks organiks (Brüggemann, Tuchtenhagen 2013: 214–215).

Nagu kirjeldas esimest linnavolikogu tollane sündik ja linnanõunik ning hilisem linnapea Thomas Wilhelm Greiffenhagen, andsid vastavalitud volikogu liikmed 22. detsembril 1877. aastal seadust mööda raesaalis ka vande, mida varem polnud kunagi juhtunud. Nii toimus ka edaspidi. Esmakordne oli ka eestlastest ja venelastest linnavolinike

³ Kuberneri eesistumisel tegutsenud kubermanguvalitsuse linnaasjade komisjoni (*gubernskoje po gorodskim delam prisutstvije / Gouvernementsbehörde in städtischen Angelegenheiten*) kuulusid seaduse kohaselt asekuuberner, kroonupalati juhataja, ringkonnakohtu prokurör, rahukohtunikekogu esimees, maaomavalitsuse esimees (rüütelkonna peamees), kubermangulinna linnapea, vajaduse korral ka teiste instantside esindajad.

osavõtt, kellel nüüdsest sai olema koht ja hää linn asjade üle otsustamisel. Avakoosolekul valiti ka linnapea, kelleks sai populaarne senine linnasündik Oskar Riesemann, kes oli III kuurias kuulunud mõlemasse valimisnimekirja (nii raepartei kui ka eesti-vene-saksa) ja valitud pea ühehäälselt (98,8% poolthäälega) linnavolinikuks. Nüüd andsid volikogus tema poolt hääle 53 linnavolinikku 66st kohale ilmunust. Tema ametisse astumine, mis nõudis kinnitamist kõrgemalt poolt, venis kuni veebruari alguseni. Seetõttu peeti linnavolikogu esimene korraline istung alles 9. veebruaril 1878. aastal raekojas suures saalis, mille avas piduliku kõnega värske linnapea Riesemann. Seal kujunes välja ka jõudude paigutus, mis püsis pikka aega – keskel, otse presiidiumi ehk linnavalitsuse vastas võtsid aset opositsiooni saadikud, neist vasemal ja paremal aga nn konservatiivsesse parteisse kuuluvad linnavolinikud. Neist esimesse kuulusid juhtliikmetena eestlastest kaupmees ja trükikojaomanik Thomas Jakobson (1837–1897), venelastest pensionil gümnaasiumiinspektor Aleksander Tšumikov (1819–1902), saksa liberaalidest ülemmaakohtu sekretär Eduard Koch (1829–1884), insener Victor von Maydell, üks eesti seltsi Lootus asutajaid Johan Julius von Gernet (1827–1903), advokaat Carl Grünreich (1828–1889), ajaloolane Eugen von Nottbeck (1842–1900) jt. Konservatiivide esinduskujudeks olid aga Toompea majaomanikest aadliringkonna esindajad Alexander von Uexküll, maanõunik Ferdinand von zur Mühlen (1828–1906), parunid Harald von Toll (1848–1909) ja maanõunik Gottard von Wrangell 1838–1905) (Greiffenhagen 1977: 156).

Linnavolikogu õhkkonda on värvikalt kirjeldanud Heinrich Rosenthal, märkides, et eesti-vene opositsioon, kel polnud väljavaadet linnavolikogus häälteenamust saavutada, taotles vaid õigust ennast seal oma esindajate kaudu kuuldavaks teha. See ka saavutati, ehkki nende olukord linnavolikogu istungitel oli algul äärmiselt raske. Nende kõnedesse ja mõtteavaldustesse suhtuti suure umbusaldusega, koguni vastumeelsusega. Väljaspool istungeid pilgati neid härrasid sageli ja muiati nende üle. Nad ei lasknud end aga sellest eksitada, vaid võitlesid oma seisukohtade eest suure veenmisjõuga. Lõpuks leidsid mitmed nende ettepanekutest, mis olid kutsutud linlaste heaolu edendamaks, teistegi toetust ja võeti otsustena vastu. Nende tegevus ei olnud asjatu ja leidis õigustatud tunnustust (Rosenthal 2004: 320).

Linnaavalitsus

Linnapea juhtimisel töötanud linnavalitsus koosnes volikogu valitud kolmest kuni neljast linnanõunikust (tavaliselt valiti neile ka asendusliikmed, kes vajaduse korral lülitusid linnavalitsuse töösse) ja linnasekretärist. Linnavalitsusele allusid kõik teised linna täidesaatvad organid, nagu osakonnad, komisjonid, hoolekogud, asutiste juhatajad ning ametnikud, samuti ka linna ettevõtted ja mõisad, mille tegevust juhtis linnavalitsus oma liikmete kaudu. Linnavalitsus kinnitas täidesaatvate komisjonide otsused. Linnavolikogul ja -valitsusel oli ühine kantselei, mille tööd juhtis linnasekretär. Linnavalitsus juhtis vahetult linna majapidamist vastavalt seadusele ja volikogu otsustele, kogus vajalikke andmeid, koostas eelarve ja kasutas linna vahendeid selle täitmiseks, mille kohta esitas volikogule kord aastas ka aruande ja uue aasta eelarveprojekti.

Kuna haldusasjus oli nüüdsest linnale allutatud seni Toomgildi hallata olnud omaette maksukogukonnaga Toompea koos eeslinnaga (löplikult ühendati all-linnaga 1889. aastal), kus asusid eeskätt aadlike ja teiste suurnike majad, siis tuli linnaameti kohtade täitmisel kompromisse otsida, sest need kohad olid palga, mõju ja auga enam seotud kui varasemad raeametid. Palgad oli varem kinnitatud: linnapeale 5000 rubla, tema asetäitjast linnanõunikule 1500, teistele linnanõunikele 1000 ja linnasekretärile 3500 rubla aastas. Neile kohtadele kinnitati lõpuks aselinnapeana sündik Th. W. Greiffenhagen, linnanõunikeks senised raehärrad Alexander Elfenbein (1823–1898) ja Ludwig Joseph Berting (1828–1911) ning Toompea lossifoogt Johannes Huhn (1844–1880), linnasekretäriks sai jurist Otto Benecke (1849–1927) (Greiffenhagen 1977: 157). Viimane püsis mõjukas linnasekretäri ametis kogu käsitledava aja kuni 1905. aastani. O. Benecke oli aedniku (kunstkärneri) poeg, kes oli lõpetanud Tallinna kubermanguümnaasiumi ja Tartu ülikooli ning oli 1872. aastal Eestimaa kubermanguvalitsuse ametnik, seejärel aga tegutses Tallinna rae teenistuses raeadvokaadina ja alates 1875. aastast raesekretärina. Pärast ameti üleandmist eestlaste valimisviidu järel 1905. aastal Mihkel Pungale jätkas ta linnavolikogu liikmena, töötas Kinnisvarapanga sekretärina ja osales baltisakslaste ühe liidrina ka kõrges poliitikas, olles 1907–1912 valitud Vene Riigiduumi liikmeks. Aastatel 1919–1922 oli Benecke Eestimaa Kirjandusühingu esimees (DBBL: 44).

Linnaameti täitmiseks valiti linnanõunikele ka asendusliikmed, kes esimeste väljalangemisel või pikemal eemalolekul osalesid linnavalitsuse töös. Linnavalitsuse puhul on oluline märkida veel selle siset magistraadiga, sest pea kogu vaadeldava aja jooksul on keegi linnavalitsuse liikmeist kuulunud raehärrana ka aastatel 1878–1889 linnakohtuna tegutsenud magistraadi koosseisu (Erbe 1935: 59–69).⁴

Linnavalitsuse komplekteerimise järel algas linnapea juhtimisel palavikuline töö – magistraadilt linnavarade ja kohustuste üle võtmine, kantselei ja volikogu asjaajamise korra väljatöötamine ja elluviimine jms (Greiffenhagen 1977: 158 jj). Linnaameti koosolekud olulisemate küsimuste kollegiaalseks lahendamiseks, mis üksikasjalikult protokollituna on ajaloo tarvis hästi säilinud (iga aasta kohta paks raamat), leidsid üldjuhul aset kaks korda nädalas: esmaspäeviti ja neljapäeviti.

Jättes nüüd kõrvale linnavolikogu ja -valitsuse tegevuse⁵, kesknõudume linnavalitsuse peategelastele eesotsas linnapeadega, kes kõik olid värvikad karakterid, väärides lähemat vaatlust kui ainult nimed üldkäsitlustes. Ühtlasi püüame jälgida ka linnaameti koosseisus toimunud muutusi, sest mitmed linnapead olid enne sellele kohale valimist tegutsenud linna juhtimisel juba linnavalitsuse liikmetena.

Oskar von Riesemann – Tallinna esimene linnapea 1877–1878

Esimeseks reformijärgseks Tallinna linnapeaks sai populaarne endine linnasündik Oskar von Riesemann (1833–1880). Riesemannide 17.

⁴ Nii oli T. W. Greiffenhagen kogu oma linnavalitsuse liikme ja linnapea aja (1878–1885) ühtlasi raesündik kuni sellestki ametist kõrvaldamiseni 3. mail 1887. 1869. aastal raehärradeks valitud ja vahepeal linnavalitsusse kuulunud jurist A. von Husen (sh 1886–1889 bürgermeister), kaupmees L. J. Berting ja tööstur A. Elfenbein toimisid magistraadi liikmetena kuni selle tegevuse lõpuni. Alates 1884. aastast linnavalitsuse liikmeks olnud jurist Eugen Erbe sai 1886. aastal paralleelselt ka raehärraks ja veel 1889. aastal raesündikuks. Mitmed raehärrad olid valitud linnavolinikuks.

⁵ Linnavalitsuse tegevus on hästi dokumenteeritud nii algmaterjalidega Tallinna Linnaarhiivis linnavalitsuse fondina kui ka publitseeritud tegevuskokkuvõtete kujul. Vt Tallinna Linnaarhiivi fonde 195 ja 196; Reval 1882; Bericht 1879–1889; Gorodskoe 1916; Otset 1890–1917; Umbliia 1930c).

Foto 1. Oskar von Riesemann – Tallinna linnapea 1878 (TLA.1465.1.5888)

sajandi lõpust Tallinnas juurdunud literaatide suguvõsast pärines mitu põlvkonda silmapaistnud juristidest kommunaal- ja valitsusametnikke. Paljud neist kuulusid 18. sajandi lõpus – 19. sajandi algul Tallinnas tegutsenud vabamüürlaste loožide aktiivsemate liikmete hulka (Wistinghausen 2016: 246–251). Oskar von Riesemanni isa Christoph Riesemann (1767–1839) oli õppinud juurat Göttingenis ning oli 1803–1839 Eestimaa kubermanguprokurör, kelle ametnikukarjäär tõstis suguvõsa vene aadliseisusse. Riesemanni isa oli prokurööri ameti kõrval juhtivaltegev aastatel 1818–1834 provintsiaalseadustiku komisjonis ning oli üks Tallinna teatri asutajaid 1795. aastal ja järgnevalt üks selle juhte.

Varakult isata jäänud O. Riesemann kasvas koos õega anderikka soome-rootslannast ema Helene Barbara (sünd Byström) (1794–1853) hoole all, tolle surma järel aga poolvenna kindralmajor Alexandri lese perekonnas. Koduõpet kroonis studium elitaarses Tallinna Rüütli- ja Toomkoolis, kus õppisid kubermangu ja linna eliidist pärinevad õpilased. Selle lõpetamise järel õppis Riesemann aastatel 1851–1855 Tartu ülikoolis juurat. Ülikoolis avanes ka Riesemanni suur

muusikaanne. Nii organiseeris korp! Estonia juhtfiguuriks tõusnud Riesemann selles laulukoori ja viis muusikaharrastuse uuele tasemele. Stuudiumi järel tegi ta aga haige õe saatjana kaasa pika reisi Saksa- maale, Šveitsi ja Itaaliasse, pühendudes võimalust mööda just kauni- tele kunstidele, eriti laulmisele. Tema lummas baritonihääli, mida ta eriti Berliinis asjatundjate juures koolitas, lubanuks tal ka muusikuna läbi lüüa. Reisilt kodulinna naasnud, alustas Riesemann 1856. aastal tegevust advokaadina, kuid astus juba 1858. aastal Eestimaa kuber- manguvalitsuse lauäulemana riigiteenistusse. Aasta hiljem lõi ta pere- konna, abielludes Ambla pastori tütre Maria Paulseniga.

Nagu riigis, nii ka Tallinnas oli 1860. aastatest senine vaikelu asendumas ühiskondliku ja majandusliku elavnemisega. Pead tõstis kodanikuseisus, kujunema hakkas aadlile vastanduv nn „literaatide liberalism”. Sel ajal kujunes Tallinnas Riesemanni osavõtul mitme- rahvuseline vabameelsete noorte haritlaste suhtlusring, kelle üks ette- võtmisi oli Revalsche Zeitung – 1860. aasta juulist ilmuma hakanud Balti provintside esimese poliitilise ja radikaalse päevalehe asutamine. Leht kajastas publiku avalikku arvamust ja toetas iganenud seisuse- ühiskonna reformimist. Seda toimetasid linnaametnik Th. W. Greif- fenhagen ja eesti soost kubermanguametnikust kirjamees Friedrich Nikolai Russow, kuna Riesemann toimis lehe tsensori ja muusika- kriitikuna. Leht võttis oma kaitse alla Eestimaa talurahva õigusetut olukorda kritiseerinud ja teravalt rüütelkonda rünnanud brošüüri „Der Ehste und sein Herr”, mis vallandas mitu aastat kestnud avaliku poleemika (Greiffenhagen 1977: 182–186).

1862. aastal algas Riesemanni tegevus Tallinna linna teenistuses, algul rae ülemsekretäri abi ja 1864–1874 raesündiku ametis. Raesündi- kuna kujunes ta üheks mõjukamaks kommunaalpoliitikuks, kes paistis silma suurepärase kõnemehe ja osava läbirääkijana. Tallinna esinda- jana osales Riesemann provintsikoormiste ja maamaksu reguleerimisel nii Eestimaa Maapäeval kui ka Riias ja Peterburis kohtu- ja haldus- reformi ettevalmistavas komisjonis, mille kutsus kokku Balti kindral- kuberner krahv Peter Šuvalov (ametis 1864–1866). Energiliselt tegutses Riesemann linna koolikollegiumi esimehena, oli üks linna hoiu-laenu- kassa (1871) ja Hüpoteegipanga asutaja ning aastatel 1874–1878 selle kaas- direktor. 1873. aastal, kui Tallinna sadam anti linna haldusse, tegutses

Riesemann eestvedajana selle ümberehitamisel ja laiendamisel, ühendamiseks see 1870. aastal valminud Balti raudteega. 1871. aasta sügisel oli ta hõivatud Tallinna rahvaloenduse korraldamisega (Pezold 1901: 60–67, 71–75, 86–91). Märkimisväärseim oli Riesemanni roll aastatel 1867–1869 Eestimaad tabanud näljahäda ajal, kui ta juhtis Eestima hädabikomiteed (Rosenberg 2013b: 339–340). Riesemanni suur kirk oli muusika ning seltskondlikel koosviibimistel olnud ikka suursündmuseks tema koolitatud ja kauni baritonihäälega laul. Riesemann lõi tooniandvalt kaasa paljudes Tallinna seltsides, nagu Eestima Kirjanduse Ühing, Meestelaulu Selts, Vabatahtlik Tuletõrjeselts (asutajaliige 1862).

Riesemann oli veel suurte muusikapidustuste peakorraldaja, nagu Beethoveni pidustused (1870) ja Tallinna Saksa Meestelaulu Seltsi 25. aastapäev (1874), eriti suur oli tema panus 4.–8. juulil 1866. aastal Tallinnas peetud ja baltisaksa rahvusidentiteedi võimsaks demonstratsiooniks kujunenud suurejoonelise III baltisaksa laulupeo peokomitee esimehena. 1860. aastate lõpust järjest selgemini avaldunud valitsuse venestuslikud tsentraliseerimistendentsid mõjutasid ka seniseid vabameelseid tegelasi baltisaksa-luterliku identiteedi kaitsmiseks ühiskondlikes taotlustes tagasi tõmbuma ja konservatiivsuse poole kalduma. See ilmnis ka Riesemanni seisukohavõttudes.

1874. aastal loobus ületöötamise ja tervisehäädadega kimpus Riesemann linnasündiku kohast, käis Saksamaal end ravimas ja piirdus taas advokaadiametiga. Esimestel linnavalimistel 1877. aasta detsembris osales ka Riesemann, kes kõigis seltskonnakihtides populaarse ja suurt usaldust omava tegelasena valiti pea ühehäälselt linnavolikokku ja eesti-vene opositsioonibloki kandidaadina ka esimeseks Tallinna linnapeaks. Riesemann alustas uue linnajuhtimiskorralduse elluviimisega, kuid juba mõne kuu pärast sundisid viimasel aastakümnel üha enam kimbutama hakanud tervisehäädad teda aprillis 1878 linnapea ametist loobuma ja jätkama vaid linnavolikogu lihtliikmena. Viimastel eluaastatel jätkas Riesemann advokaadipraksise kõrval ka kirjanoduslikku tegevust, avaldades mitmeid uurimusi Tallinna varasemate sajandite kohtuprotsesside ja muusika ajaloost. Oskar von Riesemann suri lühikese raske haiguse järel 15. juulil 1880. Tema matused kujunesid kõige rahvarohkemaks Tallinna senises ajaloo (ADB: 577–582; Pezold 1901: 199–201).

Laiema tuntuse omandas Riesemanni muusikakirjanikust, dirigendist ja heliloojast poeg Bernhard von Riesemann (1880–1934) (DBBL: 634).

Alexander von Uexküll – linnapea 1878–1883

Riesemanni tagasiastumise järel valis volikogu 29. aprillil 1878. aastal uueks linnapeaks nn konservatiivse partei aadlitiiva ühe silmapaistvama esindaja, Eestimaa Rüütelkonna kreisisaadiku ja Tallinna Toomkooli kuraatori Alexander von Uexküll (1829–1891). Erinevalt kõigist senistest Tallinna juhtidest ei kuulunud ta linnakodanike, vaid põlise Eestimaa maa-aadli hulka, pärinedes ühest rikkamast ja mõjukamast, „Läänemaa kuningateks” kutsutud Vigala Uexküllide suguvõsast (Rosenberg 2013a: 58–83).⁶ Saanud põhihariduse koduõpetuse kaudu, õppis Uexküll 1845–1846 Tallinna Toomkoolis ja seejärel Tartus – algul kameralistikat (1847–1849), siis loodusteadusi (1849–1851), lõpetades ülikooli kandidaadi astmes. 1853. aastal käis ta koos geoloog Constantin Grewingkiga (1819–1887) teaduslikul ekspeditsioonil Uuralites ja jäi kodupaika pidama, juhtides põllumehena oma mõisate (Keblaste, Mõtsu (1859–1889) ja Haimre (alates 1870)) majapidamisi ning oli mitmes aadli omavalitsuse ametis (adrakohtunik 1862–1864, kreisisaadik 1866–1872, 1878 ja 1886–1891, maanõunik 1890–1891). 1857. aastal oli ta abielus kuramaalasest parunessi Sophie von Hahniga. Nende lastest sai bioloogi ja keskkonnauurimise rajajana maailmakuulsaks poeg Jakob (1864–1944). Aastatel 1872–1877 elas Uexküllide perekond tervist parandades Baierimaal Koburgis, kus lapsed käisid gümnaasiumis.⁷ Balti aadlile tavapäraselt elas perekond suvel oma Haimre maamõisas, talvel aga linnamajas Toompeal. Linnaasjadest oli tulevane linnapea seotud koolidega – Toom- ja Rüütlikooli kuraatorina 1866–1872 ja 1878–1884, alates 1882. aastast ka Tallinna kubermangugümnaasiumi

⁶ A. v. Uexküllil vendadest oli Vigala majoraathärra Bernhard (I) von Uexküll (1819–1884) uuendusmeelne suurpõllumees ja maapoliitik, Jakob von Uexküll (1823–1885) aga Kose-Uuemõisa omanik.

⁷ Jakob von Uexküll õppis 1875–1877 Koburgi gümnaasiumis, 1877–1883 Tallinna Toomkoolis ja 1884–1888 Tartu ülikoolis – algul ajalugu, siis mineraloogiat ja lõpuks zooloogiat.

Alexander parun Uexküll
Linnapea 29. juuni 1878 kuni 13. juunini 1883

Foto 2. Alexander Uexküll –
Tallinna linnapea 1878–1883
(TLA.1465.1.5889)

aukuraatorina. Tähelepanuväärseks seigaks Alexander von Uexkülli eluloos on kuulumine 1878. aastast korrespondentliikmena Õpetatud Eesti Seltsi (DBBL: 815). Linnapeana kujunes tema kodust üks saksa seltskonnaelu keskusi, sest külalislahke parun pidas linnapeana oma kohuseks iga Tallinna saabunud prominentset isikut kostitada. Ühtlasi püstitas ta endale eesmärgi ühendada seni üksteise kõrval ilma kokku puuteta eksisteerinud saksa linnakodanluse ja maa-aadli ringkonnad. Vaatamata pingutustele ei õnnestunud ületada lõhet sakslaste eri ringkondade vahel, seda suudeti alles siis, kui valitsuse venestamis-püüete tõttu elati üle ühiseid raskusi. Ebaõnnestus Uexküllil ka lähemate sidemete loomine vene ametnike seltskonnaga (Dellingshausen 2011: 32–34).

Linnaameti koosseis jäi Uexkülli esimese ametiaja algul samaks mis Riesemanni ajal. Vaid 1880. aastal vahetas mõni senine volikogu liige koha linnaameti liikmega, sest seaduse järgi pidi iga kahe aasta tagant vahetuma pool linnavalitsuse liikmetest, asendudes uuesti valitutelega, kelleks võis tagasivalituna saada ka järjekorras väljalangenu

(esimese kahe aasta järel langes pool liikmeist välja liisu põhjal). Nii tulid 1880. aasta algusest L. J. Bertingi ja J. Huhni asemele linnanõunikeks raehärra August von Husen (1823–1894) ja esimestel linnavalimistel opositsioonileeri kuulunud ning algul asendusliikmeks valitud hilisem linnapea parun W. Maydell. 1881. aasta algul tuli A. Elfenbeini asendama maja- ja trükikojaomanik ning seltsitegelane Th. Jakobson (EBL:187). Jakobson oli esimene eestlane Tallinna linnavalitsuses, kes toimis kui asendusliige aprillist 1881 kuni uue volikogu moodustatud linnaameti koosseisu kinnitamiseni veebruaris 1882 (TLA.195.4.46–47; Postimees 1882, nr 8, 17. veebr.). Nagu Greiffenhagen oma mälestustes märkis, oli aktiivseima opositsiooniliidrina tuntud Jakobson kindla sihiga linnavalitsusse võetud, et ta isiklikult aimu saaks, mida linnavalitsemine tegelikkuses tähendab (Greiffenhagen 1977: 170). Linnavalikogus ühe opositsioonijuhina kuni surmani kõigisse volikogudesse valitud Jakobson ongi elu lõpu poole märksa mõõdukamaks muutunud, mille tunnustuseks valis saksa enamusega linnavalikoguga ta 1897. aasta algul taas linnanõunikuks ja linnavalitsuse liikmeks, kellena ta toimis kuni oma surmani 20. detsembril (TLA.195.4.62; Kruus 1938: 112–116).

1881. aasta valimiste järel uuenes linnavalitsus, milles jätkasid aselinnapeana Greiffenhagen ja ehitusala nõunikuna Victor von Maydell; A. von Huseni ja T. Jakobsoni asemele valiti aga Peter Wellberg (ametis kuni 1897) ja Eduard Bätge, kes jäid läbi tagasivalimiste ametisse pikemaks ajaks (Greiffenhagen 1977: 170; TLA.195.4.48–62). Greiffenhageni linnapeaks saamise järel sai 1884. aastal uueks linnanõunikuks, algul küll asendusliikmena, jurist Eugen Erbe.⁸

Linnajuhtimise põhiraskus jäi, eriti Üxkülli viimastel ametiaastatel, kui ta ikka ja jälle südamevaevuste all kannatas, linnapea asemikuna siiski kogenud T. W. Greiffenhageni kanda. Uexküll valiti linnapeaks tagasi ka järgmistel linnavalimistel 1881. aasta lõpus, ehkki

⁸ Eugen Erbe (1847–1908) sündis Tallinnas ülemmaakohtu ja raeadvokaadi perekonnas, õppis 1858–1866 Tallinna kubermangugümnaasiumis ja 1866–1871 Tartus juurat (*Cand. iur* 1872), töötas seejärel advokaadina ja kohtusekretärina mitmesugustes kohtuasutustes, oli magistraadi lõpuaastail 1887–1889 raehärra ja aastast 1889 raesündik. Oleviste kirikukonvendi esimees. Erbe oli 1878–1901 ja alates 1905 linnavalinik, 1884–1906 linnanõunik ja 1897–1901 aselinnapea.

opositsioon oli tema vastu. Selgi korral jäi rõhuv enamus volikogus endiselt konservatiividele, kes ennast nüüd jätku- ehk kontinuiteedi- parteiks nimetasid (Greiffenhagen 1977: 169). Üldse jäi linnapea vaherkord opositsiooniga kuni lõpuni halvaks (Kruus 1938: 106–107). Uexküll taandus tervise tõttu linnapea ametist veel enne järgmisi valimisi ning elas seejärel peamiselt Kuramaal abikaasale kuuluvas Väne mõisas Talsi lähedal. Ta suri 9. detsembril 1891. aastal Tallinnas ja maeti perekonnarahulasse Vana-Vigala mõisapargis.

Thomas Wilhelm Greiffenhagen – linnapea 1883–1885

Thomas Wilhelm Greiffenhagen (Arhangelsk 1821–1890 Tallinn) oli pärit Ida-Preisimaalt Königsbergist Venemaale ümber asunud pangaametniku perekonnast. Koolihariduse sai ta Haderslebenis ja Schleswigis Saksamaal, kuhu perekond pärast isa surma oli tagasi kolinud. Ülikooliks valis Greiffenhagen koos vennaga aga Tartu, kus ta õppis 1841–1842 juurat, täiendades end veel ka Bonni, Heidelbergi ja Berliini ülikoolis ning sai Tartu ülikoolist õigusteaduste kandidaadi- ja 1854. aastal ka magistrikaadi. 1850. aastal Tallinnasse siirdunult töötas ta esmalt Mülleri poistekoolis õpetajana ja siis ametnikuna kubermanguvalitsuses, alates 1856. aastast aga Tallinna raes. Tallinnas lõi ta pere, milles sündinud lastest kaks poega jätsid Tallinna ellu märkimisväärse jälje – üks arsti, teine ajaloolase-arhivaarina.⁹ Liberaalse kommunaalpoliitikuna oli Greiffenhagen nagu ka Riesenmann 1860. aastal üks Tallinna liberaalse ajalehe *Revalsche Zeitung* asutajaid ja toimetajaid, aastail 1864–1867 peatoimetaja. 1866–1874 oli

⁹ Wilhelm Greiffenhagen (1862–1916), lõpetas Tartu ülikooli 1887. aastal meditsiini-doktorina ja töötas Tallinnas arstina, juhtides 1904. aastal oma kirurgia erakliinikut. Otto Greiffenhagen (1871–1938) oli 1889–1891 Tartus üks ajalooprofessor Richard Hausmanni õpilasi, jätkas 1891–1897 studiumit Bonnisis, õppides ajalugu, filoloogiat ja geograafiat. Alates 1900. aastast elas ta Tallinnas, töötades kuni 1934. aastani linnaarhivaarina ja tegutses ka ajakirjanikuna ning õpetajana mitmetes koolides. Greiffenhagen oli innuka ajaloouurijana paljude teadusseltside liige. Nagu isa, oli ka O. Greiffenhagen Eestimaa Kirjanduse Ühingu juhtivaid tegelasi (esimees 1922–1936) ja Õpetatud Eesti Seltsi auliige (1924).

Foto 3. Thomas Wilhelm Greiffenhagen – Tallinna linnapea 1883–1885, aselinnapea 1878–1883 (TLA.1465.1.5890)

Greiffenhagen Tallinna rae ülemsekretär ja 1874–1883 raesündikus. 1878. aastal sai Greiffenhagenist linnanõunik ja aselinnapea, Üexkülli tagasiastumise järel septembrist 1883 aga linnapea. Greiffenhageni aktiivset ja laiahaardelist tegevust nii linna juhtimisel kui ka seltskondlikus elus valgustavad lähemalt tema mälestused, mis kuuluvad oma sisutiheduse poolest baltisaksa memuaristika kullafondi. Greiffenhageni aega langes tänu raudteeühendusele ja kiirele industrialiseerumisele ning moderniseerumisele Tallinna linnarahvastiku väga kiire kasv ja linna laienemine, mis tõi kaasa hulgaliselt linnaehituslikke ja muid sotsiaal-majanduslikke probleeme, millega linnavalitsus pidi hakkama saama. (Greiffenhagen 1977: 157–174). Greiffenhagen omas asepresidendina (vanaduspäevil veel raamatukoguhoidjana) juhtrolli ka Tallinna vaimuelu ühe keskuse – Eestimaa Kirjanduse Ühingu tegevuses. Tunnustuseks tema sellealasele seltsitegevusele, aga ilmselt ka vastuhakule venestuslikus keeletülis, oli Õpetatud Eesti Seltsi auliikmeks valimine 1888. aastal. Kui 1885. aasta suvest hakkasid Eestimaa ja Liivimaa agarad kubernerid nõudma 1850. ja

1867. aastal kehtestatud keelemääruse täitmist, mis nõudis asjaajamiskeelena vene keele kasutamist, äratas see nii linnavõimude kui ka rüütelkondade seas ägeda vastuseisu ja korraldust püüti mitte täita. Keeldudes linna asjaajamises vene keele kasutamisest, astus Greiffenhagen teravasse vastasseisu Eestimaa kubernerri vürst Sergei Šahhovskoiga, mis maksis talle ametikoha. Kubernerri esildisel tagandati ta keisri käsul 8. augustil 1885. aastal valitsuse määruse mitte-täitmise pärast ja anti kohtu alla. 18. septembril 1885. aastal avaldas linnavolikogu ametist lahkuvale Greiffenhagenile tänu tema tegevuse eest linnapeana, ehkki võimutruu vene-eesti opositsiooni nimel avaldas austusavalduse vastu protesti mereväearstist linnavolinik eestlane Heinrich Rosenthal (Kruus 1935: 108–110; Rosenthal 2004: 334). Mais 1888 mõistis Eestimaa ülemmaakohus Greiffenhageni õigeks, kuid prokurör kaebas otsuse edasi Senatisse, kus linnapea lõplikult süüdi tunnistati. Keelesurve jõudis kulminatsiooni aastal 1889, kui likvideeriti Balti provintssides kehtinud erandeeskirjad linnamäärustikus ja Tallinna linnavolikogu, linnavalitsuse ja teiste haldusorganite sisemiseks asjaajamiskeeleks sai vene keel (Haltzel 1977: 82–88). Alates 14. augustist 1885 juhtis linnavalitsust aselinnapeana parun Maydell, kes linnapea ametisse kinnitati alles jaanuaris 1886, pärast 1885. aasta detsembris toimunud korralisi III linnavalimisi.

Parun Victor Maydell – raudteeinsener ja linnapea 1885–1894

Victor Maydell (Haapsalu 1838–1898 Stuttgart) pärines Vene riigile rohkelt sõjaväelasi andnud vanast ja paljuharulisest Eestimaa aadlisuguvõsast, kuuludes küll ühte selle vaesemasse, Rahula mõisast (Keila khk) väljakasvanud harru. Tema mereväe kaptenleitnandist vanaisa Karl Ludwig von Maydell (1771–1844) pani aluse suguvõsa Rahula nooremale liinile, mida jätkas erukaptenist isa Alexander Casimir (1805–1850), kes oli abielus Betty von Schonertiga, kellega tal oli poeg ja tütar. Victor sündis Haapsalus, tema varasem elukäik ja haridustee on kuni kõrgkoolini ebaselge, nagu on ebaselge ka tema isa saatus, kellest sugukonna ajalugu pea vaikimisi mööda läheb.

Foto 4. Parun Victor Maydell – Tallinna linnapea 1885–1894, aselinnapea 1883–1985 (TLA.1465.1.5891)

Seda märkimisväärsem oli tema ettevõtlikkus ja tõus Maydellide rikkamasse tippu.¹⁰

1858. aastal õppis ta ühe semestri Heidelbergis, seejärel 1858–1862 aga inseneriteadusi Zürichis, lõpetades selle eksamite ja inseneridiplomiga. Venemaale tagasi pöördunult astus ta raudteede valituse teenistusse ja oli aastatel 1863–1872 Odessa raudteel Odessa-Tiraspoli lõigu sektiooniinsener ning osales osakonnainsenerina Jelizavetgrad–Krementšugi ja Krementsug–Harkovi raudtee ehitusel, mille eest pälvis ka Stanislavi III klassi ordeni. Aastatel 1872–1873 juhatas Maydell iseseisvalt Snamenka–Nikolajevi raudteeliini ehitust. Lahkunud seejärel raudteeärist, pöördus Maydell rikastunud mehena 1874. aasta kevadel tagasi Eestimaale. Päriselt ei loobunud ta siiski

¹⁰ Maydellide suur suguvõsa, mis ühe esimesena Eestimaa aadli omadest koostas põhjaliku suguvõsa ajaloo ja asutas perekonnalegaadi suguvõsa liikmete toetuseks, valis Velise mõisaomaniku kindral Karl Maydelli surma järel 1885. aastal just Victor Maydelli selle valitsusnõukogu presidendiks. Vt lähemalt Maydellide kohta: Maydell 1868; Maydell 1895.

äriskäsi Lõuna-Venemaal, kus ta lasi 1873–1876 koos mereväeleitnant Kossiakofiga ehitada Nikolajevi linna kaheksa viljaaita, mis talle järgnevalt suurt tulu tõid. 1874. aastal ostis Maydell krahv C. Buxhöwdenilt 125 000 hõberubla eest suure Viimsi mõisa koos Aegna saare, Haabneeme ja Pirita ranna ning kloostrivaremetega ja asus pärast abiellumist rootslanna Natalie Ara von Allgrèniga maalilisel kohal asuva peahoone väljaehitamisele ja sisustamisele. Maydelli ettevõtlikkust ja ärimehevaistu demonstreerib tema kinnisvaraäri. Müünud Viimsi 1882. aastal 250 000 rubla eest ära, ostis ta suureks kasvanud perele (10 last) järgmisel aastal 8000 rubla eest suvituskohaks Keila mõisast eraldatud mereäärse Uuemõisa (Seehof) poolmõisa, sest pereelu oli juba 1874. aastal koondunud Tallinna, kus Maydell omas järgemööda mitut uhket linnamaja.¹¹

Tallinna majaomanikuna omas ta uue linnaseaduse kohaselt valimisõigust ja valiti 1877. aastal linnavalimistel ka linnavolinikuks. Nendel valimistel oli ta kuulunud eesti-vene-saksa opositsiooni hulka, sest insenerina ei rahuldanud teda vana rae poolne linna kommunaalmajanduse juhtimine (tänavate sillutamine, kanalisatsiooni ja veevärgi olukord jms) (Greiffenhagen 1977: 155). Alustanud opositsioonis, sai temast juba 1880. aastal, kui linnaameti koosseisus tehti järeleandmisena opositsioonile muudatus, ehitusasjadega tegelev linnanõunik. Maydell valiti linnavolikokku järgnevatelgi valimistel (1881., 1885., 1890. ja 1892. aastal) ning ta jätkas linnanõunikuna, sh 1883. aastal linnapea asetäitjana. Kui Greiffenhagen augustis 1885 tagandati, täitis Maydell kuni järgmise volikogu ja selle poolt ametlikult linnapeaks valimiseni detsembris 1885 linnapea kohuseid. Maydell valiti linnapeaks tagasi ka 1890. ja 1892. aastal, ehkki ta viimasel korral tahtis tervise halvenemisele viidates ametist loobuda, kuid andis linnavolikogu üksmeelsele survele järele, lastes end kolmandat korda linnapeaks valida. Kui 1890. aastal sai Maydell linnapea valimisel volikogus 44 ja tema vastaskandidaat linnasekretär Benecke 21

¹¹ 1874. aastal ostis Maydell enampakkumiselt 25 000 rubla eest esindusliku linnamaja Tallinnas Vene tänavas, mille ta aga kaheksa aastat hiljem juba 33 000 rubla eest edasi müüs, ostes selle asemele raehärra August von Husenilt 48 000 rubla eest varem peapostkontori käsutuses olnud veel suurejoonelisema maja Laial tänaval.

häält, siis 1892. aasta lõpus valiti ta ühel häälel tagasi (Postimees 1890, nr 34, 24. märts; Postimees 1893, nr 2, 4. jaan). Augustis 1894 astus parun Maydell tervislikel ja perekondlikel põhjustel ametist tagasi ja lahkus Tallinnast, asudes koos perekonnaga Stuttgarti, kus ta jaanuaris 1898 suri.

Maydelli aegse linnavalitsuse raudvaraks olid E. Bätge (valiti 1886. aastal ühtlasi linnapea asetäitjaks), P. Wellberg ja E. Erbe, asetäitjaks linnanõunikuks sai kaupmees ja raehärra Christoph Grünberg (1828–1889; linnavalitsuses kuni surmani), teisteks asendusliikmeteks said 1886. aastal J. von Hueck ja Peterburi Kunstiakadeemia haridusega arhitekt Nicolai Thamm *sen.* (1834–1907). Grünbergi surma järel osales Thamm järjest sagedamini linnavalitsuse töös ja kuulus 1890–1892 selle koosseisu juba alalise liikmena ning pärast Wellbergi lahkumist märtsist 1898 taas kuni 1901. aastani. Thammi järel sai 1893. aastal teise arhitektina linnanõunikuks ehitusinsener Axel Friedrixh von Howen (1845–1911), kes püsis selles ametis kuni 1899. aastani. Tähelepanuväärne on Maydelli puhul asjaolu, et ta väärustas linnavalitsuse liikmetena just ehitusala asjatundjaid. Karlsruhe Polütehnikumi haridusega Howen oli nagu Maydellgi tegutsenud varem raudtee-ehituses, algul Saksamaal ja Lõuna-Venemaal, siis 1874. aastal Balti Raudtee ehitusel, osaledes sh 1876–1880 distantssiinsenerina ka Tartu–Tapa raudteeliini rajamisel. 1880. aastast, pärast vajalike eksamite sooritamist, töötas ta arhitektina Tallinnas. Nii Thamm¹² kui ka Howen on tegevarhitektidena jätnud märkimisväärsed jäljed Tallinna linnaehitusse.

Maydelli linnapea aega jäid ka 1892. aastast uuest linnaseadusest tulenenud muudatused linnavalitsemises, mis avaldusid eeskätt linnavolikogu valimistes. 1890. aasta algul valitud linnavolikogu volitused pidid kestma kuni 1893. aasta lõpuni, kuid 11. juunil 1892 kehtestatud uue linnaseadusega lõppesid volikogu volitused aasta varem (Städteordnung 1892). Venemaa linnareformiga, mis teostati kohe ka Baltikumis, likvideeriti linnavolikogu valimistel kuriaalsüsteem, tänu millele oli edaspidi igal häälel võrdne kaal, kuid kõrge varandusliku tsensuse tõttu piirati olulisel määral linnavolinike valijate

¹² Arhitektina tegutses Tallinnas ka tema poeg Nikolai Thamm noorem (1867–1948).

arvu.¹³ Kui 1889. aastal oli olnud valimisõigus 2784 inimesel, siis 1892. aastal piirdus valijate arv 1352ga; valijaskonnast jäid välja eelkõige endisesse kolmandas kuuriasse kuulunud. Linnaelanike üldarvust moodustas valijaskond nüüd vaid 3%. Sellega aga rauges tükiks ajaks ka vähestegi valimiõiguslike kodanike huvi poliitika vastu. Valimisosalus, mis 1890. aastal oli olnud üksnes 35,8%, langes pärast väikest tõusu (1892. aastal 45,3%) 1896. aastaks rekordiliselt madalale, kui 1538 valimisõiguslikust käis valimas vaid 511 inimest ehk 33,2%. Mittesakslastest jõudsid volikokku vaid Tšumikov ja Jakobson ning eesti soost õigeusu preester Karp Tiisik kui kubernerite nimetatud vaimulikonna esindaja (Kruus 1938: 114–116).

Baltisakslased jäid küll veel tosinaks aastakümneks võimule, kuid seda kontrollis kindlalt keskvoim. Lisaks piiras riigivoim oluliselt linnaomavalitsuse suhtelist sõltumatust. Varem kontrollis kuberner üksnes linnavalitsuse otsuste vastavust riiklikele seadustele, nüüd tuli aga eelnevalt kuberneriga kooskõlastada kõik otsused, mis puudutasid selliseid tähtsaid teemasid nagu linna omand, kohalikud maksud, koolikorraldus, tervishoid, seltsitegevus, linnaplaneerimine ja eelarve.

1892. aasta detsembri lõpus astus kokku juba uus linnavolikogu. Nagu iseloomustas uut volikogu Eesti Postimees, oli 60 valitud linnavolinikust 34 endised, sh 1877. aasta valituist 10. Aadlikke oli nime järgi otsustades linnavolinike seas seekord seitse (Postimees 1892, nr 290, 23. detš; Postimees 1893, nr 2, 4. jaan).

Maydelli aega, mida võiks nimetada ka kohanemisajaks venestusega, langes lõpparve tegemine Tallinna keskaegse pärandiga. 1889. aastal saadeti laiali seni veel kohtuasutusena tegutsenud magistraat ja Toompea ühendati administratiivselt lõplikult all-linnaga. Saksa

¹³ Häälõiguse omandasid kõik Vene alamad, kes olid saanud 25 aastat vanaks ja omasid Tallinnas kinnisvara, mille väärtus oli vähemalt 1000 rubla. Valimisõigus oli ka I ja II gildi kaupmeestel ja I–V järgu tööstusettevõtete omanikel. Seega jäeti kõrvale käsitöölised, väikeettevõtjad ja -omanikud, s.o paljud varem III klassis valinud eestlased. Valimisõiguse kaotasid ka literaadiseisusse kuulunud, kui nad ei vastanud kinnisvaratsensusele. Küll said majaomanikena valimisõiguse vaeslaste eestkostjad, mis võimaldas seda punkti ära kasutada eestlastel 1904. aastal detsembris valimisvõitu saada. Valimised linnavolikogusse, mille liikmete arv Tallinnas oli uue seaduse põhjal 60 (alates 1913. aastast 80) volinikku, viidi läbi politseijaoskondade kaupa – neid oli Tallinnas kuus.

Foto 5. Eduard Ernst Bätge – Tallinna linnapea kohusetäitja 1894–1895, aselinnapea 1886–1897 (www.tallinn.ee/est/g424s6591)

eliidi tegelikkude võimult kõrvaldamist aga siiski ei toimunud. Maydelli pikk ametiaeg annab tunnistust sellest, et aja jooksul õppisid linnapea ja kuberner Šahhovskoi omavahel hakkama saama. Kui 1888. aastal leidis aset raudteeinsenerist linnapea ametiaega krooninud hobustrammi käimapanek, võttis selle pidulikust avamisest Maydelli kõrval aktiivselt osa ka kuberner Šahhovskoi (Brüggemann, Tuchtenhagen 2013: 217).

Maydelli järel oli aastatel 1894–1895 linnapea kohusetäitjaks pika-aegne linnavalitsuse liige Eduard Ernst Bätge (Kose 1845–1925 Tallinn). Vanast Lübecki juurtega kaupmeestesuguvõsast põlvnev Bätge tegutses pärast kubermangugümnaasiumi lõpetamist 1866. aastast kaupmehena perekonnafirmas, mille omanikuks ta 1875. aastal sai. Viibis pikemat aega ka Peterburis ja Londonis. Suurkaupmehena osales Bätge kindlustusäris, olles 1881–1918 Peterburi kindlustuskompanii Rossia ning alates 1918. aastast Hamburgi Põhja-Saksa Kindlustuskompanii peaesindajaks. Aastatel 1881–1917 oli ta valitud Tallinna volikokku ja oli 1882–1905 linnanõunikuna ka linnavalitsuse liige, sh 1886–1897 aselinnapea. Maydelli taandumisel valis volikogu ta 1894. aastal küll linnapeaks, kuid selleks teda ei kinnitatud. Linna gaasija veevärgi ameti, samuti promenaadikomisjoni esimehena oli Bätge

gaasi- ja veevärgivõrgu ehitamise ning linna promenaadide ja haljasalade rajamise initsiaator. Muudest ametitest oli Bätge Suure Gildi vanem (al 1893), Tallinna Kinnisvaraseltsi kontrollkomisjoni esimees ja Brasiilia aukonsul (DBBL: 24).

*Karl Johan (John) von Hueck
(1844–1925), linnapea 1895–1905*

Erinevalt oma eelkäijaist Uexküllist ja Maydellist ei kuulunud von Hueck Eestimaa põlisaadli hulka, sest suguvõsa oli 1816. aastal vaid vene aadliseisusse jõudnud, nagu seda olid ka Riesemannid. Hueckide Westfaalist pärit kaupmehesuguvõsa oli Lübecki kaudu 17. sajandi keskel Tallinna tulnud ning kuulus juba 18. sajandi algusest raehärrade, gildivanemate ning bürgermeistri ametis Tallinna kodanike ladvikusse. Samas oli neil suguluse kaudu head sidemed ka nn matrikliaadliga, kellest mitmed olid sinna linnakodanike hulga tõesnud (Dellingshausenid, Wistinghausenid), pealegi olid Hueckid kaupmeheameti kõrval ka ise mõisaomanikeks saanud. Tulevase linnapea vanaisale bürgermeister Adam von Hueckile kuulus 1805. aastal soetatud Munalaskme mõis (Harjumaal Nissi khk), tema isa Carl von Hueck (1811–1889) oli Munalaskme omanikuna (1838–1876) hinnatud põllumees, põllumajandusteadlane ja genealoog.¹⁴

J. v. Hueck õppis Tallinna kubermangugümnaasiumi lõpetamise järel 1864. aastal Tartu ülikoolis ökonomiat. Jätnud studiumi pooleli,

¹⁴ Carl von Hueck õppis Tartu ülikoolis meditsiini, filosoofiat ja 1832–1834 ökonomiat, omandas *dr. phil* kraadi 1834. aastal Jenast ja oli 1834–1837 Greifswaldi lähedal asuva Eldena põllumajanduskõrgkooli dotsent, kuid loobus teadlaskarjäärist praktilise põllumehe ameti kasuks, ehkki teda veel 1846. aastal kutsuti nii Tartu kui ka Göttingeni ülikooli põllumajandusprofessoriks. Tema Munalaskme mõis kujunes üheks eeskujulikumaks Baltikumis, kus noored põllumehed ametit õppimas käisid. C. v. Hueck oli ka üks Eestimaa Põllumajandusühingu asutajaid 1839. aastal. Oluline tegelane oli ka tulevase linnapea lell Alexander von Hueck (1802–1842) – Tartu ülikooli kasvandik, anatoom ja paleontoloog, kes jõudis olla siin anatoomiaprofessor ja arstiteaduskonna dekaan. Estofiilina oli ta ÕESI asutajaliige ja 1841–1842 seltsi president. J. v. Huecki emapoolne vanaisa Karl Friedrich von der Borg (1794–1848) oli aga juristist luuletaja ja tõlkija, Tartu ülikooli sündik ja kantseleidirektor (DBBL: 345, 90).

Foto 6. John von Hueck –
Tallinna linnapea 1895–1905
(TLA.1465.1.5893)

reisid Hueck Saksamaal ja hakkas isa eeskujul põllumehiks – algul Laitse ja Kukruse mõisa rentnikuna, olles 1868–1870 ka Eestimaa aktsiisivalitsuse piirkonnainspektoriks. Abiellunud 1870. aastal Lihulas lesestunud Sophie von Rennenkampffiga (sünd von Wistinghausen), võttis ta üle Tuudi mõisa pidamise Läänemaal, kuni isa talle 1876. aastal Munalaskme mõisa üle andis. Mõisapidamise ajal oli J. v. Hueck, nii nagu isagi, aktiivne Eestimaa Põllumajandusühingus – 1872. aastal selle Läänemaa põllumajandusliku tütareltsi asutaja ja asepresident, 1875–1879 president, kellena pani aluse Läänemaa põllumajandusnäituste korraldamisele Lihulas ja Haapsalus.¹⁵ Hiljem Tallinnas elades oli ta jätkuvalt tegev mitmetes rüütelkondliku taustaga seltsides ja asutustes: 1890–1895 Eestimaa Aadli Krediitkassa raamatupidaja abi ja Vastastikuse Kindlustuseltsi president, 1891–1894 Eestimaa Põllumajandusühingu sekretär, Eestimaa Aianduseltsi esimees (hiljem auliige). Suur roll oli Hueckil juba linnapeana Eestimaa Põllumajandusühingu näitusehoone püstitamisel Tallinnas

¹⁵ RA, EAA.1632.1.4 (Läänemaa Põllumajanduseltsi protokolliraamat 1872–1915).

Näituse väljakul 1896. aastal, kus hakkasid regulaarselt toimuma suured Tallinna põllumajanduse-, käsitöö- ja tööstusnäitused, samuti mitmesugused teised suuremad üritused. Mõisnikuna tuli Hueckil täita ka maaomavalitsusametniku kohuseid kihelkonnakohtunikuna, uue kohtukorralduse aegu veel alates 1896. aastast Tallinna-Haapsalu kohturingkonna aurahukohtunikuna. Veidi ebaloogiliseks jääb tema eluloos politseiassistendi ameti pidamine Tallinnas 1883–1885. 1882. aastal elas Hueck peamiselt Tallinnas, kus Hueckidel oli arvestatav kinnisvara. See võimaldas tal nagu mitmel teiselgi mõisnikul osaleda maapoliitika kõrval ka kommunaalpoliitikas. 1882. aastal oli Hueck Tallinna linnavolinik, seda ka pärast linnapeaametist vabane mist 1905–1912 (DBBL: 345–346). Veebruaris 1895 valiti Hueck linna peaks, kelle valitsusvõimud takistusteta ka ametisse kinnitasid. Nagu märgib oma doktoriväitekirjas B. Woodworth, võimudele meeldis, et ehkki aadliseisusest, ei kuulunud Hueck Eestimaa rüütelkonda ja oli poliitiliste erakondade suhtes neutraalse hoiakuga, pealegi koolitas ta oma lapsi Peterburi Vene õppeasutustes (Woodworth 2003: 209–210).

Linnapeana hoolitses Hueck eriti parkide ja haljasalade rajamise eest. Laialdaste huvide ja tutvusringkonnaga Hueck oli Meestelauluseltsi ja Mustpeade vennaskonna auliige, suur kunsti- ja muusikasõber, kes joonistas isegi, ajaloo huvilisena tegeles ta tänu rikkalikule perekonnaarhiivile suguvõsa genealoogia uurimisega. Hueck pidas ühtlasi sidet eesti seltskonnaga, olles sh 1896. aastal Tallinnas peetud Eesti VI üldlaulupeo pidukomitee president. Eesti ringkondadele näis Hueck üldiselt sobivat, nagu nähtub 1900. aasta valimiste järgsest hinnangust Postimehes (Postimees 1900, nr 283, 18. dets).

Huecki viimaseks suuremaks etteasteks poliitikas jäi osalemine Tallinna saadikuna (teiseks saadikuks oli eestlane Johann Umblija) 12. juulil 1906 Baltimaade ajutise kindralkuberneri V. Sollogubi eesistumisel Riiga kokku kutsutud erinõupidamisel seadusandlike ettepanekute väljatöötamiseks kõigis kohalikes küsimustes. 16. juulini 1907 töötanud erinõupidamisel väljatöötatud reformikavad (sh omavalitsusreform) reaalseid tulemusi ei andnud (Tobien 1925: 446; Karjahärm 1998: 142–145).

J. v. Hueck, kes kuulus Oleviste kogudusse, maeti 11. oktoobril 1925 Kopli surnuaiale, kus teda oli saatmas ka Munalaskme mõisa talupoegade saatkond (Revaler Bote 1925, nr 231).

Huecki-aegse linnavalitsuse kandvamad jõud olid lõpuni E. Bätge ja E. Erbe. Arhitektidest linnanõunike asemel jõudsid tema ajal 1899. aastal linnavalitsusse jurist J. Daugull ja 1901. aastal ajakirjanik E. Hirschelmann. Läti juurtega suure Tartu aiaäri omaniku (Puusemp 2015) perest Johann Daugull (Daugulis; 1867–1936) oli lõpetanud Tartus gümnaasiumi ja ülikoolis õigusteaduskonna, mille järel töötas 1892–1899 kohtuametnikuna Venemaal ja asus 1899. aastal Tallinna, kus võeti samal aastal vastu vannutatud advokaadiks. Tegutsenud 1899–1906 linnanõunikuna, jätkas Daugull taas advokaadina kuni surmani, olles 1919. aastal ka Vannutatud Advokaatide Nõukogu asutajaliige. (AA 1889–1918, nr 12574; *In memoriam* 1936, 12).

Edwin Hirschelmann (1852–1917), E. Bätge õemees, oli pärit kultuuri-loomiselt teenekast haritlaste suguvõsast. Pärast Tartu ülikooli lõpetamist filoloogina tegutses ta 1876–1892 Toomkooli kreeka keele ülemõpetajana ja selle sulgemise järel 1893–1916 Revaler Beobachteri peatoimetajana. Karskus- ja tuletõrjetegeplane Hirschelmann oli 1893–1909 linnavolinik ja linnanõunikuks saades sai tast ka aselinnapea (DBBL: 327).

Eesti-vene linnavalitsus 1905–1918

Hueck püsis linnaape ametis kuni 1905. aastani, mil detsembris 1904 linnavalimised võitnud eesti-vene valimisblokk linnas võimule tuli. Nimelt oli Tallinna valijaskonnas ajapikku toimunud siiski olulised muudatused ja kasvama hakanud ka valimisaktiivsus. 1900. aastal jõudis 1697 valimisõigusliku kodaniku ja tubli 44,4% valimisosaluse juures linnavolikokku juba 9 eestlast ja 4 venelast. 1904. aasta valimiste tulemus oli juba sensatsiooniline: 61,9% valimisosaluse juures 2031 valijast võitis opositsioon kuuest valimisingkonnast neljas, ühes ringkonnas (Kadriorus) jäi tulemus võrdseks ja saksa partei võidutses vaid kesklinnas. Kokkuvõttes valiti linnavolikokku 37 eestlast, 4 venelast ja 19 sakslast. Valimiste tulemusel moodustasid linnavolikogu enamusfraktsiooni 37 eestlast, 4 venelast ja 1 sakslane, millega saavutati 2/3 enamus, mis oli vajalik mõningate tähtsamate küsimuste otsustamiseks. (Umblia 1930:17–26; Kruus 1938:116–119).

5. jaanuaril 1905 toimunud volikogu esimesel istungil, mis algas reeglipäraselt linnavolinike vannutamisega, valiti linnavolikogu juhatajaks¹⁶ advokaat Jaan Poska (esimene eestlane sellel kohal; varem oli pikka aega selleks olnud suurkaupmees ja Börsikomitee esimees parun Etienne Girard (1843–1910)). Õiguslikes küsimustes toimunud ägeda diskussiooni tulemusena jõuti linnapea valimisteni alles järgmisel koosolekul 19. jaanuaril. Linnapeaks valiti senise linnapea J. von Huecki vastu kandideerinud Moskva ülikooli lõpetanud jurist ja Eestimaa kubermanguvalitsuse nõunik Erast Hiatsintov (1859–1910), kes oli tuntud vabameelse ja eestisõbraliku tegelasena. 26. jaanuari istungil valiti kaks uut linnavalitsuse liiget ja linnasekretär, kusjuures sakslased püüdsid jätkuvalt täidesaatvat organit enda kätte jätta. Linnavalitsuse liikmeteks valiti esimese nõuniku ja aselinnapeana Konstantin Päts ja teise nõunikuna Voldemar Lender. Seaduse järgi jäid edasi pooled linnavalitsuse liikmed ehk sakslane E. Erbe ja sakslaste kandidaat lätlane J. Daugull. Senise linnasekretäri O. Benecke asemele valiti aga Peterburi ja Tartu ülikoolis juurat õppinud Teataja toimetuse liige Mihkel Pung (1876–1941), tähtsa linna majanduskomisjoni esimeheks kaupmees Gavriil (Gabriel) Beljagin (1870–1924). Koos eestisõbraliku ja veidi mugavavõitu linnapeaga, kes end linnavalitsuse asjadesse palju ei seganud, läks linnavalitsuse juhtimine eestlastest linnanõunike kätte. Samas jäi valdavalt endiseks linnavalitsuse ametnikkond, kus vastutavatel kohtadel olid enamasti sakslased (Mäeltsemees 2010: 101–105; Lender 2010: 132–135).

Vastvalitud linnavolikogu ja linnavalitsuse normaalne töö sai alanud revolutsiooni tõttu kesta vaid mõned kuud ning detsembris 1905 läks linnajuhtimine ajutiselt taas sakslaste kätte, sest kartliku loomuga linnapea Hiatsintov astus haigusele viidates 14. detsembril tagasi, eestlastest linnajuhid (v.a J. Poska, kes vangistati jaanuaris ja naasis volikogu juhataja kohale veebruari keskel 1906) olid selleks hetkeks kas vangis või juba maapaos. 10. detsembrist olid Tallinna linn ja maakond sõjaseisukorras ja kõrgeim võim kindralkuberneril,

¹⁶ Linnavolikogu juhataja ülesandeks oli koosoleku juhatamine, kui arutusel oli linnapead ja linnanõunikke puudutavad küsimused (näiteks palgad). (Städteordnung 1892, p. 120). Muidu juhatas volikogu koosolekuid linnapea või aselinnapea.

Foto 7. Eugen Erbe – Tallinna linnapea kohusetäitja 1905–1906 (TLA.1465.1.5895)

kes määras ajutiseks linnapeaks linnanõunik E. Erbe.¹⁷ 1. märtsil 1906 toimusid uued linnapea valimised, mille käigus Erbe kaotas napilt noorele eesti advokaadile Friedrich Karlsonile. Uus kuberner Pjotr Bašilov tühistas aga valimiste tulemused ja nõudis uute korraldamist. 24. aprillil toimunud uutel valimistel sai kahest kandidaadist sakslaste kandidaat J. von Hueck 20 ja Dvigateli insener Voldemar Lender (1876–1939) 31 poolthäält. Aselinnapeaks sai G. Beljagin, kelle hooleks oli ka eesti-vene bloki kooshoidmine. 27. mail 1906 ametisse kinnitatud Lenderist sai esimene eestlasest Tallinna linnapea. Linna sekretäriks sai taas eestlane – Evald Dolf (1874–1953), kes jäi sellesse ametisse kuni 1917. aastani. Lender valiti linnapeaks teisekski ametiajaks, kui 1909. aasta valimistel valiti volinikuks 36 eestlast ja 9 venelast eesti-vene erakonnast ning 13 sakslaste erakonna kandidaati. 1913. aastal toimunud valimistel saavutasid eestlased kolmandat

¹⁷ E. Lender iseloomustas oma mälestustes Erbet kui tulist sakslast, kuid välistas väga väljapeetud ja viisakat ka oma vastaste eestlaste suhtes. Kui nii mõnigi sakslane kohtles eestlasi veidi üleolevalt, siis Erbe seda ei teinud. Ta oli haritud perekonnast ja nendest kõneldi ainult head. Oli aga haiglane inimene, küürakas, ametilt notar (Lender 2010: 133).

korda valimisvõidu, kui linna rahvaarvu kasvu tõttu 8oliikmeliseks suurendatud volikokku valiti 47 eestlast, 28 sakslast ja 5 venelast. 27. aprillil valiti linnapeaks Jaan Poska, kes kinnitati aga ametisse alles 12. augustil 1913 (Umblia 1930: 18–22; Lender 2010: 158–160).

Viimased Vene võimu aegsed linnavolikogu valimised Tallinnas toimusid 13.–18. veebruaril 1917, olles viimasteks kaupmeeste ja majaomanike valimisteks. Eestlaste saagiks jäi volikogus 50, venelastel 10 ja sakslastel 20 kohta. Enne valimistulemuste ametliku kinnitamist puhkes revolutsioon ning uus, 8oliikmeline linnavolikogu asus tööle täiesti teistsugustes tingimustes. Esmatähtsateks muutusid avaliku korra, toidlustuse ja varustamise küsimused. Volikogu volitused lõppesid aga juba 23. augustil 1917 (Umblia 1930: 22). Linnapea Jaan Poska saamisel Ajutise Valitsuse Eestimaa kubermangukomisariks täitis aprillist kuni septembrini 1917 linnapea kohuseid senine linnanõunik ja 1906. aastast abilinnapea olnud suhkru- ja teepoodide omanik, hiljem tikuvabrikant Gavriil Beljagin.¹⁸

Veebruarirevolutsiooni algusest, mil seniste võimuorganite kõrvale tekkisid nõukogud, kehtestus ka Tallinnas kaksikvõim, kus linnavolikogule pakkus konkurentsi märtsi algul Tallinna ja selle ümbruskonna tööstusettevõtetes ja sõjaväeosades valitud Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu. Ligi 200 saadikuga nõukogu koosnes enamjaolt vene rahvusest sõduritest ja töölistest ning läti põgenikest, kelle hulgas andsid parteiliselt tooni sotsiaalrevolutsionäärid (esseerid) ja sotsiaaldemokraatidest enamlased.

Vene Ajutise Valitsuse poolt 15. aprillil 1917 antud uue linnaseaduse põhjal määrati augustis uued valimised: üldise, ühetaolise, salajase ja proportsionaalse põhimõtte alusel, kuid juba poliitiliste rühmituste kaudu. 6. augustil 1917 toimunud Tallinna Linnavolikogu valimistel, kus ligikaudu 70 000 valija seas osalesid taas ka Tallinnas asuvad Venemaa regulaarmee ja sõjalaevastiku sõjaväelased ning

¹⁸ E. Lender iseloomustas Beljaginit kui ihu ja hingega venelast, kes aga kuulus sugupõlvi Eestis elanud perekonda, kõneles head eesti keelt ning oli truu eesti sõber ja poolehoidja. Ta oli suurkaupmees, kes kaubitses suhkru, kohvi ja teega, väga rikas ja laia joonega, armastades lahkelt kostitada ja annetada. Nagu õige vene kaupmees, olnud Beljagin ka väga usklik ja võttis agaralt osa kirikuelust (Lender 2010: 133).

madrused, said Tallinna linnavolikogus enamuse sotsiaaldemokraadid-enamlased (31 kohta), esseerid (22) ja sotsiaaldemokraadid-vähemlased (12) (Umblia 1930a: 22). 24. augustil kokkutulnud uus, suureks paisutatud 101 saadikuga linnavolikogu valis esimeheks enamlase Jaan Anvelti, abideks said esseer Jaak Ümarik ja vähemlane Nikolai Köstner. Üheksaliikmelise linnavalitsuse esimeheks (tänapäeva mõistes linnapeaks) sai samuti enamlane Voldemar Vöölmann.¹⁹ Vasakpoolse volikogu panusena sätestati esmakordselt alles nüüd volikogu töökeeleks eesti keel. Kuigi linnavolikogus olid ülekaalus enamlased, ei avaldanud oktoobripööre linnavalitsuse tegevusele suurt mõju – selle eesotsas seisis energiline ja aateline Vöölmann, kes oli juba jõudnud harjuda linna tegevusega ja selle tähtsusest aru saanud, mistõttu ta ei asunud senist korraldust lammutama ja nii jäidki linnavalitsuse asutused enamlaste poolt üle võtmata. Ka ei lahkunud Vöölmann saksa vägede saabumisel linnast, nagu tegid tema enamlastest parteikaaslased, vaid püüdis linnavalitsust töös hoida, kuni saksa okupatsioonivõimud temalt 4. märtsil linna asjaajamise üle võtsid ja kohaliku omavalitsuse endale allutasid. Siis sai Tallinn taas, seekord viimast korda sakslastest linnajuhid (Umblia 1930b: 32–33).

*Erhard Arnold Julius Debio – Tallinna
oberbürgermeister (märts–november 1918)*

Märtsis 1918 määrasid okupatsioonivõimud ülembürgermeistriks pika-aegse Tallinna linnavoliniku, suurkaupmehe ja reederi, Börsikomitee

¹⁹ Voldemar Vöölmann (1887 Tallinn–1937) oli enamlane-sotsiaaldemokraat alates 1904. aastast, 1906–1907 VSDTP Tallinna komitee juht; oli 1907–1913 vangis ja 1913–1917 asumisel. 1917. aastal Tallinna Nõukogu Täitevkomitee ja Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee esimehe asetäitja, VSDT(b)P Eestimaa büroo liige ja Tallinna linnavalitsuse esimees. Aastast 1918 Moskvas juhtiv majandustöötaja, 1923–1925 Kasahhi ANSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja Majandusnõukogu esimees, 1925–1928 Vene NFSV RKN juures asunud Plaanikomisjoni esimehe asetäitja, 1928–1930 Ehituskomitee esimees, aastast 1930 Vene NFSV RKN erivolinik kapitaalehituse alal. Kuulus Venemaal EKP opositsioonilisse nn rahvuskommunistide ehk palvadristide leeri. Hukati 14. juunil 1937 koos teiste „kaasosalistega”.

Erhard Dehio, 1855–1940
fotograafid 1902

Foto 8. Erhard Dehio –
Tallinna ülebürgermeister 1918
(Rmt: W. Dehio. Erhard Dehio...)

esimehe Erhard Dehio (1855–1940).²⁰ Teiseks bürgermeistriks sai advokaat Alexander Riesenkauff (1888–1940), tema asetäitjaks ettevõtja ja poliitik Harry Koch (1880–1939). Linnavolikogu aset täitis nn *Oberverwaltung der Stadt Reval* (ka *Verwaltungsrat*), mis koosnes 40 nõunikust (Beiräte), sh bürgermeistrid. Neist kümme nõunikku olid palgalised, ülejäänud palgata. Valdavalt kuulusid valitsusnõukokku sakslased, kellest kümmekond oli linnavolikogus või linnavalitsuses olnud juba tsaariajal (E. Bätge, O. Benecke, E. Jacoby, H. Koch, M. Luther, N. Riesenkauff jt.) (Umblia 1930b: 33).²¹ Koos kindral Adolf von Seckendorffiga püüdis Dehio linnavalitsemisse kaasata ka eesti juhtivaid poliitikuid, nagu K. Päts, J. Poska ja J. Vilms, kuid nende järjekindlalt seatud tingimused 1917. aastal demokraatlikult valitud

²⁰ E. Dehio elust ja tegevusest annab üksikasjaliku pilgu tema poja koostatud raamat: Walter Dehio. Erhard Dehio. Lebensbild eines baltischen Hanseaten 1855–1940. Eugen Salzer-Verlag: Heilbronn 1970.

²¹ TLA.196.1.1, l. 1 (Tallinna linnavalitsuse protokolliraamat märts–nov 1918).

linnavolikogu volituste taastamiseks ja linnavalitsuses enamuse andmiseks eestlastele välistasid koostöö. Ebaõnnestus ka apoliitiliste eesti linnakodanike lülitamine linnavalitsemisse (Dehio 1970: 198–199). Seda linnavalitsust ei tunnustanud ka osa linnateenijaid, kes lahkusid seetõttu ametist, sh lahkus ametist peaaegu täies koosseisus ehitusosakond (Umblia 1930b: 33).

Kooskõlas sõjaväevõimudega tuli saksa linnavalitsusel korraldada vägede majutamist, linna energia-, toidu- ja küttevastust, hoolekannet, raharinglust jms. Vaheku linna haldusega tegeles magistraadiks nimetatud kogu, koosnedes üheksast linnaõunikust, kelle juhtida olid mitmesugused linnaametid.²² Nagu nähtub linnavalitsuse protokolliraamatust, osales selle organi koosolekutel tavaliselt 12–16 isikut, sh mitu Saksa sõjaväelast, ning juhatajaks oli neist enamasti keegi kõrgem ohvitser. 2. aprillist kuni okupatsioonija lõpuni juhtis linnavalitsust tegelikult kapteni (Hauptmann) aukraadid Saksa sõjaväelane linnapealik (Stadhauptmann) Schmidt, kes eraelul Saksamaal oli olnud Lüneburgi linna senaator. Schmidt korraldas linnavalitsuse tööd „saksa meetodite ja kogemuste” järgi ning tegeles elanike toidu- ja kütteenetega varustamisega, kasutades riigisaksa ratsioneerimise meetodeid mitte kõige delikaatsemal moel (Dehio 1970: 193–194, 212). Schmidt volitusi ja rolli iseloomustas kujukalt tema 15. aprillil nõunikele edastatud nõue, mille kohaselt tohtisid linnaametite ja komisjonide esimehed sestpeale *Generalkomando* ja selle osakondadega ühendust võtta vaid tema vahendusel. Otseühendus on lubatud vaid erakorralistel asjaoludel, kui pole võimalik enne temaga kokku leppida.²³

Dehio kui nüüdne aubürgermeister nihkus haldusasjus tagaplaanile ja tegeles rohkem koos Eestimaa Rüütelkonna juhtidega baltisaksluse üldiste poliitiliste küsimustega (Dehio 1970: 204–212, 220–229). Nii võõrustas Dehio kui ülembürgermeister mitmeid kõrgeid külalisi, nagu märtsi lõpul Tallinnas käinud keisri vend suuradmiral Preisi prints Heinrich ja veidi hiljem käinud keisri mereväeohvitserist poeg prints Albert. Kuna Saksa maa- ja linnaesindused püüdsid

²² Samas, l. 25, vt samuti l. 248–257 (Linnaametite teenistujate nimekiri (koos palkadega)).

²³ TLA.196.1.1, l. 83.

okupatsiooniperioodil oma poliitilistesse projektidesse kaasata ka kohalikke enamusrühvi – eestlasi ja lätlasi, siis toimus 9. aprillil 1918 Toompea lossis Eestimaa rüütelkonna initsiatiivil ja Saksa okupatsioonivõimude toetusel kokku kutsutud Eestimaa seisuslik maakogu (*Landesversammlung*). Sellele olid kutsutud ka valdade, linnade ja vaimulikkonna esindajad (51 liikmest oli eestlasi vaid 16 vallavanemat), kes pidid valima esindajad ühtse Balti Maapäevale. Balti Ühendatud Maanõukogu (*Vereinigte Landesrat für Livland, Estland, Ösel und Riga*) toimus Riias 12. aprillil. Seal valitud 11-liikmelisse eestseisusse kuulus Tallinna esindajana ka Dehio. Maapäeva otsuste edastamiseks Saksa valitsusele moodustati 12liikmeline saatkond eesotsas Eestimaa Rüütelkonna peamehe parun E. von Dellingshauseniga, kuhu kuulus ka Dehio. 21. aprillil Berliinis vastuvõtul tänas saatkond riigikantsler krahv Hertlingit Balti provintside vabastamise ja Saksa riigi kaitse alla võtmise eest ja paluti keisrit moodustada Balti provintsidest Preisi kuninga kaudu Saksa riigiga ühendatud monarhistlik-konstitutsiooniline riik. Personaalunioonist Preisi kuningaga tuli Saksa vastu-seisu tõttu siiski loobuda ja asendada see Balti hertsogiriigi kavaga eesotsas oma monarhiga. Baltisaksa liidritel, kelle hulgas Dehio aktiivselt tegutses, olid suvi ja sügis sisustatud arvukate Saksamaa poliitika- ja majandustegelaste vastuvõtmisega ning vastureisidega Saksamaale valitseja otsingu nimel. Olude kiire muutumine sõjatandril ja valitsuse vahetus Saksamaal tõmbasid aga baltisakslaste lootuste kriipsu. Maksimumiks jäi Keiser Wilhelm II antud ametlik kinnitus, et Saksa riik tunnustab Liivi- ja Eestimaad iseseisva piirkonnana, mis 20. oktoobril 1918. aastal Riias Balti Maanõukogus ette loeti. Viimased Balti Maanõukogu istungid toimusid Riias 5.–9. novembril ja lõppesid traumaatiliselt nii nende endi plaanide kui ka terve Saksamaa kokkukukkumise tõttu. 10. novembril Tallinna tagasijõudnud Dehiol jäi üle vaid oma ülemlinnaapea amet taas tegevusse astunud Eesti Vabariigi esindajatele üle anda ja koos perekonnaga lahkuvate saksa vägede seltsis üle Riia Saksamaale siirduda. 1919. aastat võttis Dehio perekond vastu juba Saksamaal, kus jäädi mõne aja pärast pidama Lübeckis, kus poliitikast ja ärist tagasitõmbunud Dehio elas kuni surmani, leides esimesel aastakümnel veel tunnustust majandusteemaliste sõnavõttudega autoriteetses ajalehes *Hamburger Nachrichten*. (Dehio 1970: 229jj.)

Niisiis, 11. novembril 1918, kui Schmidt, Dehio ja Co ametist tagasi astusid, lõppes saksa bürgermeistrite-linnapeade ja linnavalitsuse tegevus Tallinnas ning võim läks taas eestlaste kätte. 25. novembril sai uueks linnapeaks juba 1917. aastal miilitsäulemana tegutsenud sotsiaaldemokraat Aleksander Hellat. Juba iseseisvas Eesti Vabariigis toimusid esimesed Tallinna linnavolikogu valimised (volituste kestusega 1. jaanuarini 1921) 25. mail 1919. aastal (Umblia 1930b: 33).

Ehkki linnapea ja tema juhitud linnavalitsus omasid linna käekäigus ja arengus väga olulist ja linnarahvale vast kõige selgemini nähtavat rolli, ei piisa selle käsitlemisest, et saada linnavalitsemisest terviklikku pilti. Seetõttu oleks vaja lähema vaatluse alla võtta linnavolikogu koosseis ja tegevus, seal tõstatatud ja arutatud küsimused ning vastuvõetud otsused, mis andsid seadusandliku raamistiku linnavalitsuse tegevusele. See võimaldaks anda pädevama hinnangu ka linnavalitsuse kui täitevvõimu tegevusele. Samuti vajaks lähemat vaatlust arvukas linnaametnike ja teenijate kaader, kelle kaudu linnavalitsus täitevvõimu teostas. Tähtsuseta pole ka valitsusvõimu ja linnaomavalitsuse vahekordade vaatlus. Need kõik on küsimused, mis on seni uurijate vaateväljast pea täielikult kõrvale jäänud.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad:

RA = Rahvusrhiiv

EAA.1632: Läänemaa Põllutöö ja –töõnduse Edendamise Selts.

TLA = Tallinna Linnaarhiiv

195: Tallinna Linnavalitsus.

196: Tallinna linnavalitsus 1918.

Kirjandus:

AA 1889–1918. = Tartu Ülikooli üliõpilaskonna teatmik 1889–1918, Tartu.

ADB 1889 = Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 28, Leipzig, 577–582.

Arhiivijuht 2003 = Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koost. Lea Leppik, Tartu.

Bericht 1879–1889 = Bericht über die Verwaltung der Stadt Reval für das Jahr [1878–1888], Reval.

Brüggemann, K., Tuchtenhagen, R. 2013. Tallinna ajalugu, Tallinn.

DBBL 1998. Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710–1960. Hrsg. von Wilhelm Lenz, Wedemark.

Dehio, W. 1970. Erhard Dehio. Lebensbild eines baltischen Hanseaten 1855–1940, Heilbronn.

Dellingshausen, E. von. 2011. Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused. (Eesti mälu 47), Tallinn-Tartu.

EBL 1926–1927. Eesti biograafiline leksikon, Tartu.

EBLT 1940. Eesti biograafiline leksikon. Täiendusköide, Tartu-Tallinn.

Erbe, R. 1935. Das Ende der revaler Ratslinie nebst Geschichte der Auflösung des Revalschen Rats, Tallinn/Reval.

Gorodskoe 1916 = Городское хозяйство Ревеля 1905–1915, ч. 1, [Ревел].

Greiffenhagen, T. W. 1977. Erinnerungen des Revaler Stadthauptes Thomas Wilhelm Greiffenhagen. Bearbeitet von Arved Freiherr von Taube und Karl Johann Paulsen (Schriftenreihe der Carl-Schirren-Gesellschaft, Bd.1), Hannover-Döhren.

Haltzel, M. 1977. Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Russlands 1855–1905, Marburg/Lahn.

- In memoriam 1936.** - Eesti Vabariigi Vannutatud Advokaatide Nõukogu 1936. aasta aruanne, Tallinn.
- Karjahärm, T. 1973.** Eesti linnakodanluse poliitilisest formeerumisest 1870-ndate aastate lõpust kuni 1914. aastani (linna- ja duumavalimiste materjalide põhjal). – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. 22. kd. Ühiskonnateadused, nr. 3, 251–267.
- Karjahärm, T. 1998.** Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917, Tallinn.
- Kruus, H. 1938.** Opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses 1877–1904. – Ajalooline Ajakiri, nr. 3, 97–120.
- Lender, E. 2010.** Minu lastele. (Eesti Mälu 28), Tallinn-Tartu.
- Maydell, K. von. 1868.** Das freiherrliche Geschlecht von Maydell, Helsingfors.
- Maydell, B. 1895.** Das freiherrliche Geschlecht von Maydell. 1. Fortsetzung 1868–1894, Reval.
- Mäeltsemees, S. 2010.** Jaan Poska ja Tallinna juhtimine. – Jaan Poska oma ja meie ajas. Artikleid ja mälestusi, Tallinn, 96–124.
- Otset 1890–1917 = Отчет об управлении городом Ревелем за[1889–1916] год, Ревель**
- Pezold, L. von. 1901.** Schattenrisse aus Revals Vergangenheit, Reval.
- Puusemp, E. 2015.** Tartut kaisutasid Daugulli aiad. – Tartu Postimees, 30. märts.
- Rosenberg, T. 2013a.** Vigala Uexkülldid – „Läänemaa kuningad”. – Rosenberg, T. Künnivaod. Uurimusi Eesti agrarajaloost 18.–20. sajandil, Tartu, 58–83.
- Rosenberg, T. 2013b.** 1867.–1869. aasta näljahäda Eestis ja hädaabikomiteede tegevus. – Rosenberg, T. Künnivaod. Uurimusi Eesti agrarajaloost 18.–20. sajandil, Tartu, 337–343.
- Rosenthal, H. 2004.** Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel. Mälestusi aastatest 1869–1900, Tartu.
- Sielmann, H. 1935.** Die Verfassung der Stadt Reval bis zur endgültigen Beseitigung des Rats im Jahre 1889 unter besonderer Berücksichtigung nationalpolitischer Gesichtspunkte. Würzburg.
- Städte-Ordnung 1877 = Die Städte-Ordnung für die Baltischen Provinzen mit Einführungs- und Ergänzungs-Verordnungen, Dorpat.**

- Städteordnung 1892** = Die Städteordnung von 11. Juni 1892, Riga.
- Tobien, A. von. 1925.** Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus. Bd. I, Riga.
- Umblia, J. 1930a.** Ajalooline pööripäev Tallinna raekojas. – Linnad ja Alevid 1930, nr. 2/3, 19–23.
- Umblia, J. 1930b.** Tallinna linnavolikogud 1917–1930. – Linnad ja Alevid 1930, nr. 2/3, 32–36.
- Umblia, J. 1930c.** Tallinna linna[oma]valitsus 1905–1930. – Linnad ja Alevid 1930, nr. 2/3, 37–48, nr. 4, 49–64.
- Wistinghausen, H. von. 2016.** Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich. Die Revaler Logen 1773–1820. Mit einem biographischen Lexikon, Bd. 3, Köln-Weimar-Wien.
- Woodworth, Bradley D. 2003.** Civil society and nationality in the multiethnic Russian Empire: Tallinn / Reval, 1860–1914. Indiana University, submitted to the faculty of the University Graduate School in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in the Department of History.

Perioodika:

- Postimees 1890, nr 34, 24. märts.
- Postimees 1893, nr 2, 4. jaan.
- Postimees 1900, nr. 283, 18. dets.
- Revaler Bote 1925, nr. 231, 12. okt.

DIE RUSSISCHE STADTREFORM VON
1877 UND DIE DEUTSCHBALTISCHEN
STADTHÄUPTER VON REVAL 1878–1918

Zusammenfassung

Durch die Einführung der auf die Ostseeprovinzen – baltische Gouvernements – erweiterten russischen Städteordnung von 1877 wurde der hiesige Magistrat, die aus dem Mittelalter stammende ständische städtische Selbstverwaltungsform, durch eine Stadtverordneten-Versammlung und ein Stadttamt, mitsamt einem Stadthaupt an der Spitze, ersetzt. Im vorliegenden Artikel wird eine Übersicht über die sich in der städtischen Verwaltung Revals vollzogenen Änderungen und über die deutschen Stadthäupte Revals (1877 – 1918) gegeben.

Reval (estnisch Tallinn) war die erste baltische Stadt, wo in Folge der im Dezember 1877 durchgeführten Wahl die neue Verwaltung der Stadt mitsamt ihren Organen eingeführt wurde. Die neue Stadtverwaltung bestand aus einer Stadtverordneten-Versammlung (russ. gorodskaja дума) mit 72 für vier Jahre gewählten Stadtverordneten (ab 1892 waren es 60) zusammen mit dem Exekutivorgan, dem Stadttamt (russ. gorodskaja uprava). Beiden stand das Stadthaupt (russ. gorodskaja golova) vor. Das Stadthaupt Revals als Stadthaupt einer Gouvernementstadt wurde nach seiner Wahl nach gesetzlicher Vorgabe durch den russischen Innenminister in seinem Amt bestätigt. Zu den Aufgaben, die der Stadtverwaltung oblagen, gehörten fortan nur die städtische Wirtschaft, Wohlfahrt und Fürsorge, teilweise auch die Schulangelegenheiten.

Im Unterschied zum alten Magistrat war jetzt der Kreis der an der Macht beteiligten Stadtbürger größer – dazu gehörten diese Adligen, Literaten und Kleinbürger, die gemäß dem Gesetz nach ihrer Steuerleistung dazu berechtigt waren. Später, durch die Ordnungsnovelle von 1892, war das Wahlrecht an Besitz gebunden. Neben den bisherigen „ratsfähigen“ Familien konnten nun auch etliche einflussreiche adlige Stadtverordnete nicht nur Mitglieder des Stadttamtes, sondern auch Stadthäupter werden, was neben Reval noch in mehreren baltischen

Kleinstädten der Fall war. Da sich schon während der Wahl zur Stadtverordneten-Versammlung unterschiedliche politische Lager herausgebildet hatten – die regierende Mehrheit und der Oppositionsblock – kam es auf den Sitzungen oft zu hitzigen Debatten und die Führung der Stadt politisierte sich sichtbar. Obgleich schon bei der ersten Wahl auch die nationalen Gegensätze sich andeuten ließen, war die ständisch orientierte Auseinandersetzung zwischen der alten und neuen Elite weitaus entscheidender. Bis zur Wahl von 1904 setzte sich die Oppositionspartei aus den Vertretern der estnischen und russischen Elite, mitsamt einzelnen liberalen deutschen Kollegen, zusammen, die die Ablehnung der bisherigen Rats Herrschaft – der sog. konservativen Partei – mehr verband, als nationale Fragen, die dabei keine besondere Rolle spielten. Bis zur Wahl von Ende 1904 verblieb die Stadtverordneten-Versammlung, wie auch das auf ihrer Basis konstituierte Stadtamt ein ziemlich elitäres Gebilde.

Das unter der Leitung des Stadthauptes fungierende Stadtamt bestand aus drei oder vier durch die Stadtverordneten-Versammlung gewählten Stadträten (es wurden üblicherweise auch ihre Substitute gewählt, die bei Bedarf sich an der Arbeit des Stadtamtes beteiligten) und dem Stadt-Sekretär. Dem Stadtamt waren alle anderen Exekutivorgane der Stadt wie diverse Kollegien, Ausschüsse und Kommissionen, Leiter der städtischen Anstalten, Beamten, auch städtische Unternehmen und Güter, die das Stadtamt über seine Mitglieder leitete, untergeordnet. Das Stadtamt bestätigte die Beschlüsse der Exekutivausschüsse. Die Stadtverordneten-Versammlung und das Stadtamt verfügten über eine gemeinsame Kanzlei, die von einem Stadt-Sekretär geleitet wurde. Das Stadtamt leitete die Stadt auf Grundlage des Gesetzes und der Beschlüsse der Stadtverordneten-Versammlung, sammelte nötige Daten, stellte den städtischen Haushalt zusammen und verfügte über die städtischen Mittel zur Realisierung des Haushalts. Einmal im Jahr wurden der Stadtverordneten-Versammlung ein diesbezüglicher Bericht und das Haushaltprojekt für das Folgejahr vorgelegt. Die Sitzungen des Stadtamtes zur kollegialen Lösung der wesentlichsten Fragen fanden in der Regel zweimal wöchentlich statt.

Im Hinblick auf Stadtamt muss auch seine Verbindung zum Magistrat erwähnt werden, da in der hier berücksichtigten Periode immer eines

der Mitglieder des Stadtamtes als Ratsherr zum Magistrat gehörte, der von 1878 bis 1889 noch als städtisches Gericht fungierte.

Das erste gewählte Stadthaupt Revals war 1877 – 1878 der ehemalige Ratssyndikus (1864 – 1874) Oscar von Riesemann (1833 – 1880) (Foto 1). Von Riesemann entstammte einer ab Ende des 17. Jh. in Reval verwurzelten Literatenfamilie, die mehrere Generationen von herausragenden Juristen, Kommunal- und Regierungsbeamten hervorgebracht hatte. Von Riesemann, der 1855 die Kaiserliche Universität Dorpat (estn. Tartu) als Jurist abgeschlossen hatte, war durch sein Organisationstalent, seine Redegabe und Verhandlungskünste bekannt. Als ein Vertreter der sich in den 1860er Jahren in Reval gebildeten multinationalen Kreise liberal eingestellter junger Akademiker gehörte er zu den Gründern der deutschbaltischen liberalen „Revalschen Zeitung“, beteiligte sich aktiv an der Führung des Estländischen Hilfskomitees während der Hungersnöte von 1867 – 1869 in Estland und war tonangebend in vielen gesellschaftlichen Vereinigungen Revals, als begabter Musiker war er auch Hauptorganisator großer Musikveranstaltungen. Aus gesundheitlichen Gründen und wegen Erschöpfung zog er sich zeitweilig zwar in seine Anwaltstätigkeit zurück, beteiligte sich aber an der Wahl von 1877 und wurde als eine bei allen Gesellschaftsichten beliebte und zuverlässige Person fast einstimmig in die Stadtverordneten-Versammlung und als Kandidat der estnisch-russischen Opposition auch zum ersten Stadthaupt Revals gewählt. Von Riesemann begann mit der Umsetzung der neuen Stadtordnung, musste aber nach nur einigen Monaten im April 1878 aus gesundheitlichen Gründen, die ihn schon die letzten zehn Jahren zuvor geplagt hatten, vom Stadthauptposten zurücktreten.

Neben von Riesemann gehörten zum ersten Stadtamt der vormalige Stadtsyndikus Th. W. Greiffenhagen als Stellvertretendes Stadthaupt, die bisherigen Ratsherren Alexander Elfenbein (1823 – 1898) und Ludwig Joseph Berting (1828 – 1911) und der Dom-Schlossvogt Johannes Huhn (1844 – 1880). Stadt-Sekretär wurde der Jurist Otto Benecke (1849 – 1927), der dieses Amt bis 1905 bekleidete und danach als eine der führenden Figuren des baltischen Deutschtums auch an der hohen Politik beteiligt war, indem er 1907 – 1912 Mitglied der unteren russischen Parlamentskammer Staatsduma (russ. Gosudarstwennaja Duma) war.

Nach dem Rücktritt von Riesemanns wurde der bisherige Stadtverordnete Alexander von Uexküll (1829 – 1891) (Foto 2), zum Stadthaupt gewählt. Von Uexküll, Provinzialpolitiker der Estländischen Ritterschaft und Besitzer des Gutes Heimar (estn. Haimre) blieb in diesem Amt bis zu seinem gesundheitsbedingten Rücktritt 1883. Als Naturwissenschaftler seiner Ausbildung her (und Vater des berühmten Naturforschers Jakob von Uexküll) versuchte er die bislang ohne besondere Berührungspunkte nebeneinander existierenden Kreise des deutsch-baltischen Stadtbürgertums und Landadels einander näherzubringen. Trotz seiner Bemühungen konnte diese Kluft nicht überbrückt werden, es kam dazu erst später, durch die gemeinsam erlebten Schläge der staatlich durchgeführten Russifizierung. Von Uexküll wurde Ende 1881 wiedergewählt, obwohl die Opposition gegen ihn gestimmt hat. Auch diesmal machte die konservative Partei, die sich von nun an Fortsetzungs- oder Kontinuitäts-Partei nannte, die deutliche Mehrheit in der Stadtverordneten-Versammlung aus. In den letzten Amtsjahren von Uexkülls, der an einem Herzleiden litt, übernahm die Hauptlast seiner Amtsausführung das erfahrene Stellvertretende Stadthaupt Th. W. Greiffenhagen. Zu Beginn der ersten Amtszeit von Uexkülls blieb die Zusammensetzung des Stadtamtes dieselbe wie zu Riesemanns Zeit. Nur 1880 kam es zu einigen Verschiebungen zwischen der Stadtverordneten-Versammlung und des Stadtamtes, da gemäß dem Gesetz alle zwei Jahre die Hälfte der Posten im Stadtamt neu besetzt werden mussten, die neuen Mitglieder durften auch zu den vorher durch die Wahl Ausgeschiedenen gehören. So wurden Anfang 1880 der Ratsherr August von Husen (1823 – 1894) und das spätere Stadthaupt, bei der ersten Stadtwahl zur Opposition gehörte Baron W. Maydell, als neue Stadträte bestätigt. 1881 wurde Thomas Jakobson (1837– 1897) der Ersatz für A. Elfenbein Ratsherr. Der Haus- und Druckereibesitzer und Vereinsaktivist Jakobson war der erste Este im Revaler Stadtamt. Er amtierte als Ersatzmitglied vom April 1881 bis zur Bestätigung des durch die neue Stadtverordneten-Versammlung konstituierten Stadtamtes im Februar 1882. Als Oppositionsführer wurde Jakobson von der Gegenpartei absichtlich in das Stadtamt aufgenommen, um ihn persönlich erfahren zu lassen, was die Stadtverwaltung eigentlich bedeutet. Jakobson, der als einer der Oppositionsführer bis zu seinem

Tode Mitglied aller Stadtverordneten-Versammlungen war, wurde im Laufe der Zeit in der Tat deutlich gemäßigter. Als Anerkennung dieser Wandlung wurde er 1897 von der Stadtverordneten-Versammlung, in der eine starke deutsche Mehrheit herrschte, wieder zum Stadtrat und Mitglied des Stadtamtes gewählt. Dieses Amt bekleidete er bis zu seinem Tode am 20. Dezember 1897.

Greiffenhagen als Stellvertretendes Stadthaupt und Victor von Maydell als Baurat behielten ihre Posten auch in dem 1881 neugewählten Stadtamt. Dazu kamen die Stadträte Peter Wellberg (bis 1897) und Eduard Bätge, die durch erneute Wiederwahl längere Zeit auf ihren Posten blieben. Nachdem Greiffenhagen 1884 zum Stadthaupt gewählt worden war, wurde der Jurist Eugen Erbe neuer Stadtrat.

Thomas Wilhelm Greiffenhagen (Archangelsk 1821– 1890 Reval) entstammte einer aus dem ostpreußischen Königsberg nach Russland gezogenen Bankbeamtenfamilie (Foto 3). Er studierte in Dorpat, Bonn, Heidelberg und Berlin Rechtswissenschaften und wurde 1854 in Dorpat zu Mag. iur promoviert. Als liberal gesinnter Kommunalpolitiker war Greiffenhagen lange Zeit im Dienste der Stadt Reval tätig. Zusammen mit O. von Riesemann war er 1860 einer der Gründer der liberalen „Revalschen Zeitung“ gewesen, in den Jahren 1864 – 1867 Hauptredakteur. 1866 – 1874 war Greiffenhagen Obersekretär des Rates, 1874 – 1883 Ratssyndikus, ab 1878 Stadtrat und Stellvertretendes Stadthaupt, im September 1883 wurde er Stadthaupt Revals. Einen Einblick in seine vielseitige und aktive Tätigkeit im Dienste der Stadt und im gesellschaftlichen Leben ermöglichen seine Lebenserinnerungen. In seine Amtszeit fiel eine sehr intensive Wachstumsphase Revals durch den Eisenbahnanschluss und die rasch voranschreitende Industrialisierung und Modernisierung, die andererseits zahlreiche städtebauliche und andere sozialwirtschaftliche Probleme mit sich brachten und die die Stadtverwaltung zu lösen hatte. Dem geschäftigten Stadthaupt wurde der in der staatlichen Russifizierungspolitik verwurzelte Konflikt mit dem Gouverneur von Estland, Fürst S. W. Schachowskoi, zum Verhängnis. Dieser Konflikt spitzte sich zu, als das Stadthaupt verweigerte, das Russische als Geschäftssprache im Bereich der Revaler Stadtverwaltung einzuführen, und gipfelte in seiner Amtsenthebung und Gerichtsübergabe.

Ab dem 14. August 1885 hatte Baron Maydell (Foto 4) als Stellvertretendes Stadthaupt die Führung der Stadtverwaltung inne, als Stadthaupt wurde er erst im Januar 1886, nach der dritten regulären Wahl im Dezember 1885, bestätigt. Victor von Maydell (Hapsal (estn. Haapsalu) 1838–1898 Stuttgart) entstammte einem verarmten Zweig der alten und weitverzweigten estländischen Adelsfamilie von Maydell, die zahlreiche Offiziere im russischen Dienste hervorgebracht hatte. Von Maydell studierte 1858–1862 in Heidelberg und Zürich Ingenieurwissenschaften und war danach als leitender Eisenbahningenieur und Unternehmer in Südrussland tätig. Als wohlhabender Mann kehrte er im Frühling 1874 in seine estländische Heimat zurück, wo er – neben der Fortführung der Geschäfte in Südrussland – in der Immobilienbranche tätig war. Er kaufte und verkaufte Landgüter, Häuser in Reval, und wurde als Hausbesitzer 1877 in die Stadtverordneten-Versammlung gewählt. Er gehörte zur estnisch-russischen Opposition, da er sich als Ingenieur mit dem Stil des alten Magistrates in der städtischen Kommunalwirtschaft (Pflasterung, Kanalisation, Wasserleitung) nicht zufriedengab. Schon im Folgejahr, 1880, als in der Zusammensetzung des Stadtamtes ein Zugeständnis der Opposition gemacht wurde, wurde er Baurat im Stadtamt. Von Maydell wurde in die Stadtverordneten-Versammlung auch bei den folgenden Wahlen (1881, 1885, 1890 und 1892) gewählt und war weiterhin als Stadtrat tätig, darunter ab 1883 als Stellvertretendes Stadthaupt. Aus gesundheitlichen und familiären Gründen trat er im August 1894 zurück und verließ Reval. Er zog mit seiner Familie nach Stuttgart, wo er im Januar 1898 starb.

Einer der größten kommunalwirtschaftlichen Erfolge von Maydells in Reval war die Einführung der Pferdebahn als öffentliches Verkehrsmittel 1888. In seine Amtszeit fielen auch die sich aus der neuen russischen Städteordnung (1892) ergebenden Änderungen im System der Stadtverwaltung, die vor allem die Wahlordnung zur Stadtverordneten-Versammlung betrafen. Durch die neue Stadtreform wurde das bisherige Wahlsystem von drei Wählerklassen oder Kurien abgeschafft. Von nun an waren alle abgegebenen Stimmen von gleichem Wert, allerdings wurde das Wahlrecht an Besitz gebunden, wodurch die Zahl der Wahlberechtigten deutlich begrenzt wurde. Das dämpfte das noch vorhandene politische Interesse der wahlberechtigten Stadtbürger

maßgeblich. Die baltischen Deutschen behielten zwar ihre Mehrheit in der Verwaltung der Stadt für die nächsten dutzend Jahre, diese Macht war aber allerdings sehr eingeschränkt und unterlag einer strikten Kontrolle der russischen Zentralregierung. Hatte der Gouverneur früher nur die Übereinstimmung der Beschlüsse des Stadtmates mit dem geltenden russischen Recht zu überprüfen, so mussten jetzt alle für die Stadt wichtigen Beschlüsse, die z.B. das Stadtvermögen, die lokalen Steuer, die Schulordnung, die medizinische Vorsorge, das Vereinswesen, die Stadtplanung und den Stadthaushalt betrafen, beim Gouverneur schon vor der Beschlussfassung gutgeheißen werden. In die Amtszeit von Maydells, die als eine Adaptionsperiode an die Russifizierung werden bezeichnet könnte, fiel auch die endgültige Abrechnung mit dem Erbe des mittelalterlichen Revals. Der Magistrat, der bis dahin in der Funktion des Stadtgerichts weiterbestanden hatte, wurde 1889 aufgelöst. Der bis dahin rechtlich autonome Stadtteil Domberg (Oberstadt) wurde administrativ endgültig mit der sog. Unterstadt zusammengelegt. Dies bedeutete jedoch nicht die Absetzung der deutschbaltischen Elite. Die langjährige Amtszeit von Maydells beweist, dass sowohl das Stadthaupt als auch der Gouverneur Schachowski im Laufe der Zeit lernten, wie miteinander zurechtzukommen sei.

Zum eisernen Personalbestand der Stadtverwaltung in der Amtszeit von Maydells gehörten E. Bätge (er wurde 1886 auch zum Stellvertretenden Stadthaupt gewählt), P. Wellberg und E. Erbe. Dazu kam ab 1886 (zuerst als Ersatzmitglied, 1890– 1892 und 1898– 1900 als ordentlicher Stadtrat) der Architekt Nicolai Thamm Sen. (1834– 1907), der an der St. Petersburger Akademie der Künste studiert hatte. Nach Thamm wurde der Bauingenieur Axel Friedrich von Howen (1845– 1911) 1893 als zweiter Architekt zum Stadtrat gewählt. Er bekleidete dieses Amt bis 1899. Bei von Maydell ist hier hervorzuheben, dass er auf ausgebildete Bauingenieure als Stadträte Wert legte. Von Howen, der am Karlsruher Polytechnikum studiert hatte, war früher – wie auch von Maydell – als Eisenbahningenieur in Deutschland, Südrussland und in den baltischen Provinzen tätig gewesen, ab 1880 wirkte er als Architekt in Reval. Sowohl Thamm als auch von Howen haben bemerkenswerte Spuren als Architekten in der baulichen Gestaltung Revals hinterlassen.

Nach dem Rücktritt von Maydells folgte 1894– 1895 die Interimszeit von Eduard Ernst Bätge (Kosch (estn. Kose) bei Reval 1845– 1925 Reval) als kommissarisches Stadthaupt. Der Großkaufmann Bätge (Foto 5) hatte jahrelange Erfahrung als Stadtrat und entstammte einer alten, aus Lübeck eingewanderten Kaufmannsfamilie. Er war Stadtverordneter von 1881 bis 1917 und gehörte von 1882 bis 1905 auch zum Stadttamt, von 1886 bis 1897 war er Stellvertretendes Stadthaupt. Nach dem Rücktritt von Maydells hatte die Stadtverordneten-Versammlung Bätge 1894 zwar zum Stadthaupt gewählt, aber seine Wahl wurde von der Obrigkeit nicht bestätigt. Als Präses der Städtischen Gas- und Wasserwerke und der Promenaden-Kommission initiierte er den Ausbau des städtischen Gas- und Wasserleitungsnetzes und zahlreicher Promenaden und Grünanlagen in der Stadt.

Das letzte gewählte deutsche Stadthaupt Revals war von 1895 bis 1905 Karl Johan (John) von Hueck (1844– 1925) (Foto 6), Besitzer des Gutes Munnalas (estn. Munalaskme) und Buchhalter der Estländischen Kreditkasse. Im Unterschied zu seinen Vorgängern von Uexküll und von Maydell gehörte von Hueck nicht zum estländischen Uradel, sondern seine Familie war 1816 in den russischen Adelstand erhoben worden, wie das auch bei den von Riesemanns der Fall war. Die von Huecks waren eine ursprünglich aus Westfalen stammende Kaufmannsfamilie, die schon am Anfang des 18. Jh. als Ratsherren, Gildeältesten und Bürgermeister Crème de la Crème des Revaler Bürgerturns bildeten. Dabei verfügten sie über gute verwandtschaftliche Beziehungen zum immatrikulierten Adel (unter denen auch Etliche ursprünglich aus dem Bürgerstand stammten); außerdem waren von Huecks auch selbst Gutsbesitzer geworden. J. von Hueck hatte kurze Zeit an der Universität Dorpat Ökonomie studiert und sich danach in den Landkreisen Wiek und Harrien nach Vorbild seines Vaters, der anerkannter Agrarwissenschaftler und praktischer Landwirt war, ebenfalls mit der praktischen Gutswirtschaft befasst. Ab 1882 lebte er vorwiegend in Reval, wo die Familie von Hueck eine beträchtliche Menge von Immobilien besaß. Das ermöglichte ihm neben der Landespolitik auch die Teilhabe an der Kommunalpolitik – wie manchem anderen Gutsbesitzer. Ab 1882 war von Hueck Revaler Stadtverordneter – wie auch 1905 – 1912, nach dem Verlust des Stadthauptpostens.

Im Februar 1895 war von Hueck – ohne Zögern seitens der russischen Obrigkeit – zum Stadthaupt gewählt worden. Für die Obrigkeit erschien positiv, dass von Hueck trotz seines adligen Standes kein Mitglied der Estländischen Ritterschaft war und den politischen Parteien gegenüber eine Neutralität bewahrte. Als Stadthaupt setzte sich von Hueck besonders für das Anlegen von Parks und Grünanlagen ein. Er verfügte über vielseitige Interessen und über einen weitläufigen Bekanntenkreis, dazu gehörten auch estnische Kreise, u. a. war er 1896 Präses des Festkomitees des 6. Allgemeinen estnischen Sängereftes. Für estnische Kreise schien von Hueck akzeptabel zu sein.

Die führenden Kräfte des Stadtamtes von Huecks waren E. Bätge und E. Erbe, neben ihnen auch der lettischstämmige Jurist Johann Daugull (1867 – 1936), der 1899 Stadtrat wurde. 1901 wurde der Schwager von E. Bätge, der Journalist Edwin Hörschelmann (1852 – 1917) Stadtrat.

Die Amtszeit von J. von Hueck dauerte bis 1905, als der im Dezember 1904 die Wahl gewonnene estnisch-russische Block in der Stadt an die Macht kam. Nur von Dezember 1905 bis März 1906, als die estnische Stadtführung seitens der Obrigkeit von Macht beseitigt war, fungierte E. Erbe (Foto 7) als Interimsstadthaupt, eingesetzt durch den Gouverneur. Von 1905 bis 1917 war die Stadt in estnischer und russischer Hand (Stadthäupter E. Hiatsintow, V. Lender, J. Poska, G. Beljagin). Erst während der deutschen Besatzungszeit 1918 – nach den Revolutionen und Umbrüchen von 1917 – hatten die Deutschen die Macht in Reval wieder inne.

Am 4. März 1918 übernahmen die deutschen Besatzungsmächte die Macht in Reval von der im August 1917 gewählten und von Voldemar Vöölmann geleiteten Stadtverwaltung und setzten den langjährigen Stadtverordneten Erhard Dehio (1855– 1940) (Foto 8) als Oberbürgermeister ein. Als zweiter Bürgermeister wurde der Anwalt Alexander Riesenkauff (1888– 1940) eingesetzt; Unternehmer und Politiker Harry Koch (1880– 1939) wurde Stellvertretender Bürgermeister. Anstelle der Stadtverordneten-Versammlung fungierte die sog. Oberverwaltung (oder auch Verwaltungsrat) der Stadt Reval, die aus 40 Beiräten, darunter auch die Bürgermeister, bestand. In Zusammenarbeit mit der Militärverwaltung hatte die deutsche Stadtverwaltung für die Einquartierung der Truppen, Versorgung der Stadt mit Energie,

Lebensmitteln und Heizung, Fürsorge, Geldwirtschaft etc. zu sorgen. Mit der direkten Kommunalverwaltung in der Stadt befasste sich ein als Magistrat bezeichnetes Organ, das aus neun Stadträten bestand, denen die Leitung von unterschiedlichen Teilgebieten oblag. Dabei hatte aber vom 2. April 1918 bis zum Ende der deutschen Besatzungszeit Ende 1918 ein deutscher Hauptmann namens Schmidt, der den Titel Stadthauptmann trug, die eigentliche Macht in der Stadt inne. Vor dem Krieg war er Senator Lüneburgs gewesen. Der Großkaufmann, Reeder und Präses des Börsenkomitees Erhard Dehio, von nun an nur noch Ehrenbürgermeister, rückte in Verwaltungssachen in den Hintergrund und befasste sich zusammen mit den führenden Persönlichkeiten der Estländischen Ritterschaft mit größeren politischen Zukunftsfragen des baltischen Deutschtums, indem man sich die Gründung eines Baltischen Herzogtums zum Ziel setzte. Dieser Plan scheiterte aber aufgrund der Kapitulation Deutschlands und des Zusammenbruchs der deutschen Besatzungsmächte. Am 11. November 1918, als Schmidt und Dehio mit ihren Kollegen zurücktraten, endete die Ära der deutschen Bürgermeister und Stadthäupter in Reval und die Macht in Tallinn ging in estnische Hände über.

Stichworte: Die russischen Stadtformen von 1877 und 1892; Wahl zur Stadtverordneten-Versammlung; Stadtverordneten-Versammlung von Reval/Tallinn; Stadtamt von Reval/Tallinn; Stadthäupter von Reval/Tallinn; Magistrat von Reval/Tallinn